

8. Interjúzás, lejegyzés és kódolás a BUSZI-2-ben*

BORBÉLY ANNA–BARTHA CSILLA

*In memoriam Kassai Ilona
(1945–2020)*

1. Bevezetés. – Jelen tanulmánykötet több fejezetében történik utalás a BUSZI kutatás részfeladataira: a tartalmi és a formai/technikai előkészítésre; a terepmunkára: a próbainterjúkra (BUSZI-1) és az (éles) interjúkra (BUSZI-2, BUSZI-3 és BUSZI-4); a lejegyzésre és kódolásra; az anonimizálásra; a számítógépes tárolásra; valamint az előkészített anyag feldolgozására (lásd még Kontra 1987; Kontra–Váradi 1997; Váradi 2003). Ebben az írásban a munkafázisok közül csupán kettőről, a BUSZI-2 változat interjúinak készítéséről, valamint a hanganyag számítógépes lejegyzéséről és kódolásáról olvashatnak, melyekről a kötet egyéb fejezetei érintőlegesen vagy más aspektusból informálnak.

2. Labov és a szociolingvisztikai interjú. – Labov egyedülálló módszereket dolgozott ki a beszédbeli variabilitás és a stílusváltozatok kísérletes¹ vizsgálatára. A BUSZI módszertani alapját Labov szociolingvisztikai interjú módszere adja (lásd Labov 1984, 1988), de a hipotézistesztelés innovatív módjaként a szociolingvisztikai szakirodalomban „negyedik emelet módszerként” (ang. *fourth floor method*)² számontartott gyors és anonim vizsgálata is ide kapcsolható.

* Ez a fejezet 2021 januárjában készült.

¹ Labov úttörőnek számító stíluselőhívó módszereit (szociolingvisztikai interjú, negyedik emelet módszer) kísérletes, ha úgy tetszik, laboratóriumi eljárásnak tekintjük, szemben a beszédstílus vizsgálatában később megjelenő más, antropológiai, etnográfiai, interakcionális stb. módszertani megközelítésekkel.

² Labov a szociolingvisztikai kutatásába bevonandó egyik nyelvi változónak, a New Yorkban élők (r) hangjának a realizációit (változatait: [r] vagy [0]) vizsgálta előzetes hipotézisei teszteléseként általa fesztelennek (ang. *casual*) és gondosnak (ang. *careful*) címkézett stílusban. A hipotézistesztelésre olyan gyors és innovatív eljárást dolgozott ki, amelyet kutatók más jelenségek esetében, például a kódváltások megfigyelésére később is sikeresen alkalmaztak (vö. Gardner-Chloros 1991, 1997; magyarul lásd Bartha 1999: 113–115). Egy áruházzal folyosóján, ahol a negyedik emeleten éppen a női cipőosztály volt, a terepmunkás az eladók-

Labov mind elméleti, mind módszertani tekintetben képes volt pályára állítani a nyelvészet számára egy gyökeresen új szemléletet és megközelítésmódot a nyelvhasználat társas beágyazottságáról, a nyelvi és a társadalmi heterogenitás mibenlétéről és kapcsolatáról, a nyelvi változás és a variabilitás vizsgálhatóságáról, a nem sztenderd címkével jelölt és társadalmilag megbélyegzett változatok szisztematikus voltáról, nyelvelsajátításban, tanulásban valamint a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének csökkentésében betöltött szerepéről, a beszédstílusról, a narratívákról, az olvasáselsajátításról stb. Munkássága megkerülhetetlen, hiszen elvitathatatlanul távlatokat nyitott és nyit ma is mind az őt követő, általa inspirálódó, mind pedig az ellenében létrejövő, kritikai megközelítések számára. Szerepe és hatása máig meghatározó a szociolingvisztikában, a nyelvtudomány egészében és azon kívül is (lásd például Bell et al 2016; Kiparsky 2016; Tagliamonte 2016; Chambers 2017; Kontra 2018).

2016-ban a variációs szociolingvisztika alapművének és az irányzat mérőkövének számító³ „The Social Stratification of English in New York City” című doktori disszertációja (Labov 1966) megjelenésének ötvenedik évfordulóján a Journal of Sociolinguistics szerkesztősége egy figyelemre méltó különszámot hozott létre, melynek tanulmányaiban a szociolingvisztika, illetőleg a nyelvészet eltérő irányzatainak meghatározó képviselői saját területük nézőpontjából tekintették át és értékelték Labov New York-i vizsgálatának és fél évszázados munkásságának innovatív hozzájárulását a nyelvtudomány, különösen pedig a szociolingvisztika különféle te-

nak egy kérdést tett fel. *Elnézést kérek, hol találom a női cipőosztályt?* Ha a válasz *fourth floor* volt, a terepmunkás újabb kérdést tett fel. *Bocsánat, hol?* Míg a vásárló első válasza fesztelen stílusban, a második válasza immár gondos stílusban, tagolt kiejtéssel (ang. careful style under emphatic stress) hangzott el (Labov 1972a: 49; a vizsgálat leírása 43–54). New York City (Manhattan) három, vevőkörét tekintve társadalmilag jól elkülönülő, egy magas, közepes és egy alacsony árfekvésű és választékú áruházának bevonása s annak az előzetes hipotézisnek az empirikus igazolása, miszerint az eladók nyelvhasználata bizonyos mértékben tükrözni fogja az adott áruház által reprezentált társadalmi rétegek nyelvi jegyeit, más vonatkozásban is innovációkat hozott. Labov ezen vizsgálatának erre vonatkozó fontos megállapításai gyakran kívül esnek későbbi kritikusi és értelmezői látókörén. Az eladók és vásárlók nyelvhasználata között fentebb tételezett alkalmazkodó kapcsolatnak a felismerése és korai tematizálása valószínűleg több új szociolingvisztikai fogalom és jelenség kidolgozásánál, ilyen például az éppen a labovi stílusmegközelítés ellenében megszülető beszédalkalmazkodás-elmélet (Giles et al. 1973, 1991) vagy az ugyancsak a társas indexikalitás aktusát előtérbe állító beállítottság/beállítódás szociolingvisztikai-pragmatikai értelmezései (ang. stance, stancetaking; Jaffe szerk. 2009), finomíthatná a kritikát (erre lásd Kiesling 2009).

³ Kontra Miklós (2018: 4) Labov munkásságáról és a nyelvtudomány egészét formáló hatásáról szóló átfogó tanulmányában e műről így fogalmaz: „ma már jól látszik, hogy a nyelvészeti irányultságú kvantitatív kutatásoknak, vagy ahogy ma nevezzük: a nyelvi variabilitás és változás kutatásának alapművévé vált”.

rületeihez (Bell et al. 2016). Gál Zsuzsa (Susan Gal) az e számban olvasható tanulmányában (Gal 2016a), valamint ugyancsak 2016-ban a Nyelvtudományi Intézetben tartott előadásában (Gal 2016b) és több más írásában is fontos megállapításokat tesz a labovi munkásság szélesebb körű tudományos szerepével és mai hatásával kapcsolatban. Gal (2016a: 454) kiemeli, hogy Labov korai művei számos területen jelöltek ki empirikusan meghatározó irányokat. Három olyan egymáshoz is kapcsolódó kérdéskörre mutat rá, amelyeken Labov szerepe – részint az általa inspirált, részint pedig épp az ellenében születő kutatásokban – jóval túlmutattak a kvantitatív variacionizmuson. Ezek 1. a nyelvi gyakorlatban és a társadalomban meglévő heterogenitás jellege; 2. a nyelv szerepe a társadalmi egyenlőtlenség (újra)termelődésében; valamint 3. a nyelvi stílus jelentősége.⁴ A magát Bahtyin, Peirce teóriái alapján újragondoló szociolingvisztikai megközelítések számára, melyek a nyelvi változást az értékrendszer, a sztereotípa és a regiszterrendszer (regiszterképzés) közvetítésével a beszélő és a szociokulturálisan beágyazott társas (multimodális és -szenzorális szemiotikai) tevékenységeik folyamata felől ragadják meg, a nyelvi megkülönböztetés és az ideológiák helyi működési mechanizmusainak értelmezéséhez is fontos alapokat adott Labov New York-i vizsgálata, benne a szoros kontaktusban élő csoportok gyors nyelvi változásainak eredményeképpen létre jövő diverzitás (az egységesüléssel szemben) feltárása. S még inkább a marker, az indikátor, a sztereotípa fogalmait is bevezető, a variabilitás és a nyelvi értékelés különböző tényezőinek (perspektíváinak) kapcsolatát is elemző magiszteri disszertációja (Gal 2016a: 457), a Martha's Vineyard tanulmány⁵ (a dolgozat tudománytörténeti szerepének és főbb eredményeinek magyar nyelvű bemutatására lásd Kontra 2018: 3–4).

A tanulmányban a továbbiakban nem az a célunk, hogy kritikailag reflektálva állást foglaljunk a variációs paradigmában született kutatások elméleti és módszertani

⁴ Labov határozottan lépett fel a korszakot erőteljesen meghatározó nézetek, mint az elemzések előfeltételének tételezett nyelvi homogenitás vagy a szinkrón és diakrón struktúrák tanulmányozásának különválasztása és a nyelven kívüli tényezők figyelmen kívül hagyása ellen. „Híressé vált érvelése szerint a fonológiai heterogenitás rendezett; a szisztematikusság nem bármely idealizált nyelvi rendszerben, nem is az egyes beszélők intuícióiban, hanem a társadalmilag strukturált beszélőközösség beszédében található. A cél a folyamatok, nem pedig társadalmilag dekontextualizált egységek, fonémakészlet, hanem sokkal inkább egy-egy változó megvalósításaiban a beszélői alternáció azonosítása; a cél nem is a grammatikalitási ítéletek, hanem a beszélői variánsok használatának feltárása az ellenőrzött interjúkban. Ennek a megközelítésnek a kiterjesztése mindenki projektjévé vált” (Gal 2016a: 454).

⁵ „Az értékelendő tényezők (ítéletek a beszédről), a társadalmi tényezők (az értékelő pozíciója) és a variábilis nyelvi jellemzők finom kölcsönhatását mint a nyelvi változás mechanizmusa Labov általi feltárásának döntő és felbecsülhetetlen hozzájárulását széles körben elismerték. Az értékelés, a beszélői pozíció és a nyelvi forma közötti kapcsolatok mélyebb jelentősége tovább finomodott, amikor is Labov eredményeit egy olyan szemiotikai keretbe integrálták, amely már a metakommunikációt helyezte középpontba” (Gal 2016a: 457).

posztulátumai, kidolgozott vagy újragondolható fogalmai, elméleti megállapításai mellett vagy ellen. A BUSZI kutatásban évtizedeket különböző szerepekben eltöltő nyelvészek perspektívájából a terepmunkát, a beszédkorpuszt és létrejöttének körülményeit, gyakorlatát, valamint eljárásait kívánjuk bemutatni olyan szempontokra és lehetőségekre is felhívva a figyelmet, amelyek e korpusz későbbi elemzőinek körét tágíthatják, értelmezési lehetőségeiket pedig árnyalhatják.

3. Az interjúzás mesterfogásai. – Mielőtt rátérnénk egy interjú segítségével annak illusztrálására, hogy a BUSZI terepmunka hogyan is zajlott, felidézzük Bartha Csilla és Hámori Ágnes (2010, továbbá 2012) tanulmányát, mely a szociolingvisztikai stílusmegközelítések⁶ közül mutat be néhányat, elsősorban a szociolingvisztika társas konstruktivista (ún. „harmadik hullámának”) irányzatához kapcsolódó, interakcionális stílus kutatásokra koncentrálnak. A szerzők 14 BUSZI-2 interjú beszélt nyelvi társalgásrészletét elemzik a bennük megfigyelhető stilisztikai variabilitás és a társas jelentések létrehozása szempontjából, egyszersmind illusztrálva a BUSZI-2 interjúk lejegyzett interakcióiban rejlő további elemzési lehetőségeket. Bartha–Hámori (2010: 305, a jelen kötetben: 267.) a stílusnak az interakcionális stílusvizsgálatokra jellemző, tág értelmezéséből indulnak ki, stíluson a nyelvhasználati módot értve, mely a társas jelentés létrehozásában szerepet kap (vö. Coupland 2007; Rickford–Eckert 2001: 1; Selting 2008: 1039). Elemzésük az arcvédő és arcmegjelenítő stratégiák, az önjellemzés és a résztvevői viszonyok terén tárták fel a stílus szerepét; emellett rámutattak a stílusnak az involválódással (az interakcióbeli és érzelmi bevonódással), a partnerre való fókuszálás és az interaktivitás mértékével, a spontaneitással/kidolgozottsággal, valamint a beszédműfajokkal való szoros kapcsolatára is (Bartha–Hámori 2010: 317, a jelen kötetben: 288.). Elemzésükből kiderült, hogy a BUSZI-2 korpusz nem csupán azoknak a nyelvi változóknak és jelenségeknek az elemzésére alkalmas, amelyeket tervezésekor megfogalmaztak, hanem a szociolingvisztika társas konstruktivista elméleti keretéhez is hasznos nyelvi adatbázist szolgáltat. E fejezetben a B7313 BUSZI interjú lejegyzéséből kiindulva a terepmunkás (t = TM) interjúzási stratégiáinak egyes vonásait és kommunikatív eszközeit vázoljuk fel. A jelen tanulmányban tehát nem célunk TM interjúbeli nyelvi, interakcionális szerepeinek és gyakorlatainak, sem pedig társalgási hozzájárulásának mélyreható vizsgálata egy adott gyakorlóközösség⁷

⁶ A stílus kognitív stilisztikai megközelítéseire lásd Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor (2012) által szerkesztett kötet tanulmányait.

⁷ A gyakorlóközösség (vö. pl. Eckert–Wenger 1994; Eckert–McConnell–Ginet 1995; Langman 2002; Eitler 2008) elméletéből kiinduló megközelítés olyan kérdésre is választ adhat, hogy az interjúzás során az egyébként eltérő diskurzusközösségekből (pl. munkahelyek, szakterületek, foglalkozások) jövő TM-ek tipikus és/vagy visszatérő diskurzusmintázatokat mutatva létrehoznak-e a BUSZI TM közösségére jellemző „egyedi” diskurzusgyakorlatokat

(terepkutatók), a hallgatóságra tervezés⁸ (feldolgozó nyelvészek) stb. viszonyrendszerében. Hasonlóképpen az illusztrációként közölt beszélgetésrészletekkel annak is csupán a felvillantására van mód, hogy az interjúk egyúttal nézeteket, értékeket, ideológiákat és beállítódásokat tükröző kortörténeti gyűjteménynek is tekinthetők, ahol az interjú helyszínére reflektáló beszélgetésekkel képek és videófelvevételek nélkül is nyelvitájkép-adatokhoz⁹ jutunk.

TM feladata egy-egy szociolingvisztikai interjú elkészítésekor igen sokrétű volt. Ismernie és rutinosan alkalmaznia kellett az interjú protokollját (mikor, melyik beszélgetési modul vagy tesztfeladat következik), valamint a technikai és kutatási eszközöket (szalagos, illetve fülhallgató magnó működése; interjúfüzet használata; adatlapok, feladatlapok, kártyák, bemutatandó tárgy felhasználása stb.). Irányítania kellett a megadott témák (modulok) szerint felépülő társalgást; az összes kötelező kérdést fel kellett tennie; a nyelvi adatokat a tesztfeladatok minden itemére be kellett gyűjtenie és mindezeket nagyon jó hangminőséggel magnószalagra rögzítenie. TM további feladata egy olyan beszédhelyzet kialakítása volt, hogy AK az alapnyelvéhez minél közelebbi fesztelen stílusban (is) beszéljen. Annak elérése, hogy az interjúban AK repertoárjának legfesztelenebb „stílusrétegét” használja, például „amellyel a gyermekét leküldi a közértbe” (vö. Reményi 1989), valójában megvalósíthatatlan elvárás, hiszen a leggyakorlottabb és legérzékenyebb, reflexív és empatikus TM sem képes a beszélgetés időintervalluma alatt olyan közelséget, kontextuális viszonyokat kialakítani a diskurzus menetében, mint ami a családtagok informális interakcióit tipikusan jellemzi. Erről számos nemzetközi és hazai tanulmány is beszámolt.¹⁰ Az

és stílusváltozatokat. Több száz órányi dialektológiai és szociolingvisztikai interjúzással a hátunk mögött, lejegyzés közben TM tevékenységét és megoldásait olykor focihajongói hevülettel figyeltük, szurkolva, hogy TM az adott beszélői témához és kontextushoz illő kérdését valóban feltegye („berúgja a gólt”).

⁸ A hallgatóságra tervezés (Bell 1984), valamint a szerző stílusmegközelítését tovább árnyaló, 2001-es művében bevezetett referenciatervezés (ang. referee design) bevonását arra a tényre alapozzuk, miszerint az interjúk a kutató-nyelvészeknek készültek, akik nem a terepmunka valós idejében, hanem a későbbiekben jelentik a felvételek biztos hallgatóságát. S minthogy TM ennek első perctől tudatában van (más szóval e referenciacsoport mentálisan aktiválódott), sőt a szociolingvisztikai interjúk kötelező, minden TM által elmondandó felvezető szövege explicit módon is utal erre, stilisztikai választásaival és stratégiáival rájuk is tervez (vö. pl. Bell 1984, 2001; Bell idézett munkái és a két fogalom magyar nyelvű áttekintésére lásd Simon 2012: 30–33; a hallgatóság fogalmának beszélés-etnográfiai értelmezésére lásd Hymes 1974: 53–62).

⁹ A 8. beszélgetésrészlet (spontán, nem tervezett) forráshoz juttat minket a nyelvitájkép-kutatás szemiotikai értelmezéséhez is (vö. pl. Bartha et al. 2013; Holecz et al. 2016; Borbély szerk. 2020).

¹⁰ Ezt maga Labov az irányított beszélgetések módszereinek értelmezése kapcsán (vö. pl. 1972a: 85) is kiemeli, s alátámasztotta például a labovi szociolingvisztikai interjú módszer-

interjúban résztvevők kölcsönös ismeretlensége és a magnószalagra rögzítés helyezte olyan tényezőket, amelyek TM-et már önmagukban is nagy kihívások elé állították. Mindehhez tartozik egy igen nehéz szalagos magnó és más interjúkellékek cipelése, a folyamatos adminisztráció és nem mellesleg az állandó koncentráció is.

A továbbiakban, TM interjúkészítésének folyamatát követve néhány, az interjúzásra jellemző diskurzusstratégia és kapcsolódó stílusalakítás bemutatása következik. A bemutatandó B7313 kódszámú interjú egy húszas éveiben járó, bolti eladó nővel 1987. 11. 26-án készült. A TM Kassai Ilona nyelvész és egyetemi oktató volt, aki összesen 10 interjút készített (4 bolti eladóval, 1 gyári munkással és 5 szakmunkástanulóval).¹¹ A lejegyzést Borbély Anna készítette 1998. 11. 11-től 1998. 12. 08-ig; az első ellenőrzést Bartha Csilla 1998. 12. 15-én, a második ellenőrzést Borbély Anna 2007. 02. 27-én fejezte be.¹² A BUSZI terepmunka során az interjú készítése az elejétől a végéig alkotó tevékenység (Briggs 1986), olyan összetett, AK-val közösen végrehajtott projekt aktivitásainak (Bangerter–Clark 2003) sorozata, különböző műfajokat, szövegeket dinamikusan egymásba ágyazó és kontextualizáló¹³ gyakorlat (műveletek sora), amelynek folyamatát a felek ugyan tipikusan nem szimmetrikusan (Briggs 1999), mégis kölcsönösen, valamint dinamikusan alakítják. Az interjú sikeres megvalósításához TM számos társas viselkedési, konverzációs és metapragmatikai stratégiát alkalmaz, melyek jellegzetes stílusalakítási megoldásokkal járnak. A szociolingvisztikai interjú beszélgetéseinek fő kutatási célja, melynek eléréséhez TM a formális interjúkénál jóval szabadabb és szélesebb „interakciós repertoárt” mozgósíthat (vö. Briggs 1999), ismert: minden annak érdekében történik, hogy AK-val közösen egy olyan diskurzust hozzanak létre, melyben AK stílusváltozatainak minél szélesebb spektruma aktiválódik. Noha a labovi vizsgálatok erre az aspektusra kevésbé fókuszáltak,¹⁴ a BUSZI munkálataiban az interjú műfaji keretének

vel végzett kétegyházi román–magyar kétnyelvű kutatás is. Egy beszélő két magnófelvételét: a saját maga által rögzített, barátnőjével készült beszélgetést, valamint a TM által készített interjú beszélgetést összevetve kiderült, hogy interjúhelyzetben a megkérdezett 224 esetben alapnyelve (vernakuláris, területi változat) jelenségein túlmenően a román nyelv sztenderd változatának (pl. hangtani, lexikai változók) elemeit is felhasználta, viszont barátnőjével beszélgetve ez csak egy esetben történt meg (Borbély 2001: 80–83).

¹¹ Molnár Gyula 30 (5 tanár, 10 egyetemista, 5 bolti eladó, 5 gyári munkás és 5 szakmunkástanuló), Törzsök Erika 7 (4 tanár és 3 gyári munkás) és Galántai Vera 3 (1 tanár, 1 bolti eladó és 1 gyári munkás) interjút készített.

¹² A részfeladatok dátumaival illusztrációt kaptunk arról, hogy az interjú elkészültétől számítógépes lejegyzéséig, kódolásáig és ezek kétszeres ellenőrzéséig két évtizedre volt szükség (lásd 3. szakasz és 8.1. táblázat).

¹³ A fogalom és a folyamat értelmezéseire és változatos elemzési lehetőségeire legújabbban magyarul lásd Laczkó–Tátrai szerk. 2019 írásait.

¹⁴ Noha Labov többször is kiemelte (Labov–Waletzky 1967: 13; Labov 1972a) az interjúban szereplő narratívák referenciális funkciói mellett azok értékelő, interakciós és attitűdbeli

kontinuumán természetesen e kölcsönösségre épülő egyezkedő társas cselekvés inherens részeként kezelendő TM interjúbeli aktív diskurzussszervező és stílusalakító tevékenysége is. Az interjú transzkripciója alapján az interjúkészítés módszereit ismertetve tehát abból indulunk ki, hogy stílusmunka¹⁵ minden, ami egy adott beszélgetésben elhangzik, ahogyan elhangzik, illetve ahogyan a társas jelentés konstruálódik. Irányadónak tartjuk Bartha–Hámori BUSZI-elemzésének egyik következtetését is: a stílust és annak változását nem eleve adott társadalmi tényezők vagy a diskurzus egyes témái határozzák meg önmagukban, hanem a beszélőnek az adott helyzetben, az adott téma kapcsán választott önmegjelenítési, a diskurzusbeli identitását és a beszélőpartnerrel való viszonyát alakító, aktív stratégiája (Bartha–Hámori 2010: 316–317, a jelen kötetben: 288.; lásd még Hámori 2012). Az interjúzás mesterfogásait néhány főbb stratégiát és ezek stilisztikai jellegzetességeit felvillantva mutatjuk be.

3.1. A partner interakcionális bevonása az interjúkészítés technikájába (vö. 1–4. beszélgetésrészlet). TM „kiinduló stílusa”¹⁶ az interperszonális távolság, az ismeretlenség feloldására, valamint a beszélgetést az interjú műfajába belehelyező, forgatókönyvének lényeges elemeit (szerepek, felvétel, magnetofon) előhívó, körülményeinek biztosítására és értékelésére irányuló

dimenzióit, „az interjúalanyok leginkább vernakuláris beszédének azonosítására tett kísérlet során a rendkívül intenzív személyes élményekről szóló történeteket azzal a céllal hívta elő, hogy az interjúalany oly mértékben az elbeszél tapasztalatok átélésére koncentráljon, hogy figyelmen kívül hagyja a kérdezőt. Az interjúztató szerepét tehát inkább leküzdendő hatásként kezelte, mint együttműködő résztvevőként. Mivel az elbeszélés újraélése csak hallgató-ságorientált interakcióban történhet [...] Labovot kritikával illették az interjúk megkerülhetetlenül interakciós jellegének lebecsülése miatt” (Koven 2014: 510).

¹⁵ A stílusváltás tipikus jelzései az interjúkban a mennyiségi és minőségi mutatók változásával érhetők tetten. Ilyenek lehetnek például a beszédtempó, hangerő, ritmus változása; a szünetek (az akusztikai jelkimaradások) száma, hossza; a hezitáció (kitöltött szünetek, valamint az ún. hangzónyújtásos hezitációk); a javítások, rossz kezdések; bizonyos fonetikai jellegzetességek (pl. hangzókiesések) mennyisége; a diskurzusjelölők (száma és típusai); a szerep- és aktivitási viszonyok (pl. fordulók hossza, típusai, kérdés- és választípusok); a háttércsatorna-jelzések különböző típusainak előfordulása és funkcionális megoszlása (nevetés, sóhajlás, mhm); az átfedő beszéd; a felek interakcionális viselkedésének, beszédaktusainak, az érzelemkifejezési módoknak a mennyiségi és minőségi változása (pl. felkiáltások, kérdések); szintaktikai (mondatszerkezet, szubjektívizáció), illetve lexikai jellegzetességek stb. is.

¹⁶ Bartha–Hámori kiinduló stílusnak tekinti: „e stílus által a beszélők alapvetően meghatározták a közös kontextus kereteit, definiálták viszonyaikat, valamint pozícionálták és legfontosabb vonásaikban megjelenítették önmagukat” (2010: 307, a jelen kötetben: 274.).

stratégiát takar. A viszonyok definiálását, pozicionálását és önmaga megjelenítését úgy alakítja, hogy AK javára önmagát igyekszik háttérbe helyezni. A kiinduló rész 19 beszélőváltásból áll és három témát ölel fel (az interjú technikai előkészítése, a lakás komfortja és a kávéfőzés). Stílusát az interaktivitás, dialogikus beszédmód és ennek a személyességet előtérbe helyező metadiskurzív-metapragmatikai szerveződése¹⁷ alakítja. Először az interakció fizikai tere dolgozódik ki a berendezésre való reflektálással, amellyel informális beszédhelyzetet teremtet, és közben már („kvázi” spontán) felvételt készít (lásd 1–3. beszélgetésrészlet). Köztudottan TM az interjú helyszínének fizikai/valós berendezésekor első lépésben a konnektorra/dugaszóaljzatra fog rákérdezni, – amit az interjúhelyzet fizikai elrendezése fog követni (hova helyezik a magnót, ki, hova fog ülni). Ez a momentum az interperszonális beszédhelyzetben azonnal egy TM dominanciájú alá-fölérendeződést alakít ki, mivel a társas viselkedés szabálya nem azt diktálja, hogy a vendég mondja meg a házigazdának, hogy ki hova üljön. Választott társalgási stílusa és stratégiája ezért AK interakcionális bevonása az interjú technikai előkészületeibe (1. beszélgetésrészlet). Ellenőrzi a mikrofon működését, az elemet (1. sor/forduló¹⁸), elmondja, hogy mit kell tennie, ezáltal AK-t indirekt módon bevonja a helyzetbe, érdeklődését a kiinduló stílusban eltereli önmagáról. AK interakcionális bevonását a harmadik forduló (5.) kérdésével direkt módon folytatja. AK választát pontosítja, de a korrekció nyomtatékát enyhítendő megengedő stílusban kiegészíti egy bizonytalanságot is felvető megjegyzéssel (7.), további információkkal folytatja az indirekt bevonást (9. és 11.), majd az általánosító gyakorlatlan személy, önmaga (13. és 15.) megjelenítésével zárja le a kiinduló, bevezető stílust és stratégiát.

¹⁷ Vö. Laczkó–Tátrai szerk. 2019.

¹⁸ A továbbiakban csak a lejegyzett fordulók sorszáma utalunk, ha a nyelvi adat a beszélgetésrészletekben megtalálható. Helyhiány miatt, a nyelvi adatot olykor a tanulmány szövegében és a forduló sorszámat követően adjuk meg (pl. 554. *És mi baja van szegénynek?*). Pusztán a forduló sorszáma utalhatunk, például, ha arról írunk, hogy AK a 291. fordulótól egészen a 330. fordulóig hosszan beszélt.

1. beszélgetésrészlet¹⁹

A partner interakcionális bevonása: az interjú technikai előkészítése

-
- | | | |
|-----|----|--|
| 1. | t: | ... kiderítettem, hogy mi a ő baj. ■ Ö Ki kellett cserélni a ■ az elemet a |
| 2. | a: | *Ja.* |
| 3. | t: | *eb*ben a mikrofonban. Ezt a pi*ci*... |
| 4. | a: | *Ja.* Értem. |
| 5. | t: | Hogy hívják ezt? |
| 6. | a: | Ceruza*elem?* |
| 7. | t: | *Pont*elem, vagy mi a csoda. |
| 8. | a: | Ja, *(ilyen nagyobb), igen, igen, igen* |
| 9. | t: | *Amit a kvarcórába is* |
| 10. | a> | igen. |
| 11. | t: | tesznek, ■ és az volt a baj, hogy kimerült. De hát hordunk magunknál pótele-
meket [nevetve] *pont er*re az |
| 12. | a: | *Szerencsére*. |
| 13. | t> | esetre. ■ Csak éppen az embernek még nincs gyakorlata abban, hogy |
| 14. | a: | *Igen*. |
| 15. | t: | *most* éppen mi lehet a *baj*. |
| 16. | a: | *Igen*. |
-

AK interakcionális bevonásának következő mozzanata a helyszín, a lakás komfortjának felderítése, pozitív minősítése (2. beszélgetésrészlet). A technikai háttér biztosítása után a humán háttér beállítása következik. TM úgy irányítja a beszélgetést, hogy miközben (feltehetően) a kardigánját leveszi (17.), utal a helyszín melegére (19.). Ez AK-ból kérdést vált ki, amire TM gyorsan „korrigál”, önmagára utalva válaszol (22.), s ezt tovább fokozza a távfűtés (27.) felvezetésével, amire AK interakcionális aktivitása is felélénkül (28.). Ezt a szakaszt TM további támogató kijelentéseivel zárja (29., 31., 33. és 35.).

¹⁹ A lejegyzés jelmagyarázata: t: terepmunkás, a: adatközlő; ■ szünet; *Ja.* átfedő beszéd/együttbeszélés; Z érthetetlen szövegrész; (ilyen nagyobb) a lejegyző-nyelvész bizonytalan abban, amit hallott; <l> hangzókiesés; <0A> hiányzó névelő; [zaj] a lejegyző-nyelvész megjegyzése; ö rövid, öö hosszú hezitáció stb. A harmadik oszlop az interjú kazettáinak a sorszámát (1, 2, maximum 3.), oldalát (a, b) és az interjú kezdetétől eltelt idő állását percben és másodpercben mutatja (pl. 1a0208). A lejegyzés második ellenőrzését követően, a transzkripció anonimizálásakor, törölve lettek a személyes adatok, így például AK utóneve is, e törlés jele: [#szemelynev]. Az interjú átiratában a fordulókat az elsőtől az utolsóig folyamatos, 1–1160. sorszámmal láttuk el a tanulmány szövegbeli utalásainak azonosíthatósága érdekében. Ez tehát nem a lejegyzési szabályzat része.

2. beszélgetésrészlet

A partner interakcionális bevonása: helyszín, lakás komfortja

-
- | | | |
|-----|----|--|
| 17. | t: | Naaa, ezt én leveszem, [#szemelynev], mer<t> |
| 18. | a: | Nyugodtan. |
| 19. | t: | olyan jó kellemess meleg van itt. |
| 20. | a: | Meleg? |
| 21. | t: | *Háttt szoval* |
| 22. | a: | *Én meg egész* végig az úton fázni szoktam. |
| 23. | t: | Tényleg? |
| 24. | a: | Igen, (pedig nagyon) pedig nagyon nagyra van véve |
| 25. | t: | Itt gázfűtés van? (Aha?) |
| 26. | a: | Az, persze. |
| 27. | t: | Nem távfűtés. |
| 28. | a: | Nem, háttt az olyan rossz szerintem. |
| 29. | t: | Igen, mer<t> az ember ki van szolgál*tatva* |
| 30. | a: | *Igen*. |
| 31. | t: | a *Távfűtő* |
| 32. | a: | *Teljesen*. |
| 33. | t> | Műveknek, ■ és ■ [zaj] hátha hátha valaki például az<t> szereti, hogyha ■ Z
van |
| 34. | a: | *így* van. |
| 35. | t: | ülhet és olvashat. |
| 36. | a: | Mhm. |
-

Az interjú gondos előkészítéséhez tartozik még, hogy TM kontroll alatt tartja az interjú előre látható zavaró tényezőit is (37.), erre egy perccel később is visszatér (50.).

3. beszélgetésrészlet

A partner interakcionális bevonása: kávéfőzés

-
- | | | |
|-----|----|---|
| 37. | t: | Naaa, [#szemelynev], akkor ■ még kell majd a kávéér<t> mennie? ■ *Vagy ő■ |
| 38. | a: | *Tehát* mikor majd lefolyik. *Hát mindegy*. |
| 39. | t: | *Ja jó*, ■ jó, rendbe<n> van. |
| 40. | a: | Mindegy. |
-

A kiinduló stílusban (lásd 1–3. beszélgetésrészlet), az interakcionális közeledés sikerességét olyan konverzációs jelenségek igazolják, mint a gyakori szóátadás, a közbevágás és az átfedő beszéd. A 20 szóátadásban (40 fordulóban) például 13 átfedő beszélés van, és AK-t utónevén történő megszólítása²⁰ kétszer (17. és 37.) is szerepel.

Az interjú címkézését/megfejelését bizonyos adatok bemonddása jelenti, ami a következőkből áll: AK kódja, interjú ideje, bemutatkozás stb. Az interjúk többsége ezzel a formális résszel veszi kezdetét (vö. kiinduló stílus). TM explicit metadiskurzív utalással (*beleszólhat nyugodtan*) a címkézés monologikus stílusát megakasztja, bevonja AK-t a dátum kiegészítésébe (41.). A monologikusról a bevonó stílusra történő váltás sikerrel jár, ezt igazolja AK fesztelenebb (*nevetve:*)²¹ konverzációs stílusú válasza (42.). Itt TM kreatívan rákérdez az interjú helyére (43.), a kerület sorszáma (45.), ez utóbbi egyben egy vizsgált nyelvi változó (*húsz/huszdik kerület*) is. Végül visszatér az involváló stílushoz: AK-t bevonja az interjúkészítés részleteibe (49.), ami előbukkan még párszor az interjúban (pl. 511. t> *Igen ezt ideteszem, hogy ne keveredjen, majd ezt is összegumizom*; 513. t: *Mert ezeket könnyen össze lehet keverni.*²²).

4. beszélgetésrészlet

A partner interakcionális bevonása: az interjú megfejelése

-
- | | |
|--------|---|
| 41. t: | Na akkor addig én bemondom azt, hooogy ő ■ ő Budapesti kvótainterjú készül a ■ bé hétezer-háromszáztizenhárom adatközlővel, ■ ezerkilencszáznolcvanhét novembeer ■ huszon= ■ Ö beleszólhat nyugodtan. |
| 42. a: | [nevetve:] Huszon*hat.* |
| 43. t: | *huszon*hatodikán, igen. ■ És hol is vagyunk pontosan? |
| 44. a: | Pesterzsébeten. |
| 45. t: | Ezzz melyik kerü*let Z*? |
| 46. a: | *<0A> huszadik*. |
| 47. t: | Ez a huszadik kerülete Budapestnek. Jó. ■ Na, ■ akkor ennyi elég is. Ja, még annyit, hogy az *interjút [#terepmunkas_2]* |
-

²⁰ AK-t az interjúban összesen 16-szor szólítják utónevén. Megfigyelhetően ez egy társalgásbeli új téma (modul) kezdő stílusjegye, és az összpontosításra történő rávezetés társas jelentésével bír (vö. 50. TEM=tegezés-magázás modul). Ezt támasztják alá az utónév előtt elhangzott diskurzusjelölők (17., 37. *Naaa*; 50. *Nahát*) is. Az interjú címkézésekor TM rákérdez arra, hogy AK-t hogyan szólítsa: utónevének anyakönyvezett, vagy egyik becézett változatával. Mivel AK az előbbi választja, TM az interjúban szigorúan ehhez tartja magát.

²¹ A beszélgetést kísérő nevetés mint stílusalakító jegy az interjú különböző pontjain és a formalitás eltérő fokozataiban a társalgás szervezésében, a jelentéskonstruálásban és a kontextualizációban különféle funkciókat tölt be (pl. 101. kinos vs. 362. felhőtlen stb.).

²² Az utalás a feladatkártyákra vonatkozott és a 2. kazetta b oldalán hangzott el, tehát az interjú kezdetétől számított másfél óra után.

48. a: *Tessék (leülni)*.
49. t> készíti. ■ Ezek mind ilyen szalagazonosítási ■ ö célból kell, hogy fölkerüljenek a ■ szalagra, ■ nehogy aztán el■vessenek a do<l>gok.
50. t>¹ Nahát akkor én addig is, [#szemelynev], ö míg ö ■ öö ■ leült, tehát amíg újra ki nem kell menni, ■ megkérdezem, hogy ■ ö hogyan szólítsam, van-e valami kívánsága.

¹ Két társalgási modul közötti váltás az interjúban egy fordulón belül is megvalósulhatott. A lejegyzésben azonban a modulok szerinti visszakereshetőség és a különböző AK-k azonos moduljainak összevethetősége érdekében az új modul kezdetét jelezni kellett, ez a magyarázata annak, hogy a 49. és az 50. is TM fordulója.

3.2. A résztvevők közötti viszony formálása (vö. 5–7. beszélgetésrészlet). TM ebben a stílusváltozatában különféle módokon reflektál: dicsér, empatizál, tapintatos, vissza/rákérdez, személyes élményeivel támogatja AK megállapításait. A sikeresen alakult iratkapocs-kiszedő teszt befejeztével TM egy-szersmind az interjúkészítő és az interjúalany szerepeit is impliciten megerősítő funkcióban, később pedig a társalgászárást előkészítve, bátorítóan és udvariasan megdicséri AK-t (541. *Nagyon ügyes volt. Köszönöm szépen.*), és hasonlóképpen az interjú végén – pontosabban a vége felé, miközben a magnót bekapcsolva hagyja az elpakoláskor (1057. *Hát akkor én nagyon szépen köszönöm a segítségét, nagyon ügyes volt.*). A dicsérő megerősítés komolyságát az is nyomatékosítja, hogy TM ezt a megoldást az interjú során csupán kétszer alkalmazza. A bevonódás jelzése, ahogyan kifejezi együttérzését, AK családtagjának betegségéről hallva (554. *És mi baja van szegénynek?*), de innen tapintatosan azonnal visszalép, amint a diskurzus menete úgy hozza (558. **Nem kell megmondani*, ha nem haaa *nem gondolja*). TM együttérző, bevonódó attitűdjének stílusjegyei más pontokon is azonosíthatók, például amikor AK munkahelyi ártalmaira terelődik a szó (690., 698).

5. beszélgetésrészlet

A partnerhez való közelítő viszony: együttérzés

687. a> a másikkal a husza= vagy a százasokat *ütöm*,
688. t: *Igen*.
689. a> mer<t> ■ sza ezen csak egy ulla<l> <=ujjal> és az van a legjobban igénybe véve és akkorínhüvely*gyulladás*.
690. t: *Pedig az nagyon veszedelmes*. Azínhüvelygyulladás, abból ■ egyszerűen nem lehet meggyógyulni. *Z Z*
691. a: *Hát nemigen*, mert ■ hát ö most jó, most elég régen volt nekem már olyan ■ négy-öt hónapja körübe<l>ü<l>, hogyínhüvelygyulladásom volt. ■ Azóta hál' isten, éppen tegnap gondoltam rá, hogy mostanában nem is volt *olyan*
692. t: *Mhm*.

693. a> sűrűn, sza nem jött elő az ínhüvelygyul*ladá*=
 694. t: *Igen*.
 695. a: =som. T <=hát> elég egy ■ fájdalmas dolog, szova<l> (ilyen) *sza
 mmmminnn*denki
 696. t: *Z*.
 697. a> nem tudják átérezni szerintem, akinek nem volt.
 698. t: Hát bizony, saj*nos*.
 699. a: *Hogy* milyen milyen fájdalmas az az ínhüvelygyulladás.

TM egy további stratégiája a fesztelenebb beszédhelyzet kialakítására az AK kijelentésére való visszakérdezés, amellyel egyértelműsíti, hogy az elhangzottakkal egyetért, AK állítását támogatja. E stratégiája sikeresnek bizonyul, a 6. beszélgetésrészlet kérdése (290.) ugyanis képes kiváltani, hogy AK a 330. fordulóig folytassa elbeszélését. TM megtalálta az AK-t foglalkoztató, a társalgás folyamatát fenntartó témát. Ez egy olyan á t b e s z é l t t é m a , amelynek AK esetében voltak diskurzuselőzményei: feltehetőleg korábban már másokkal többször is kidolgozta e történetet életében. Hogy valóban korábban kialakított véleményét prezentálja, mutatja interakciós aktivitása és fesztelenebbé váló stílusa: fordulóinak hosszúsága, lendületes beszéde, hangkieséseinek gyakorisága, a diskurzusjelölők magas előfordulása, javításai stb. Ezek TM számára olyan nyilvánvaló kontextualizációs utasítások (ang. *contextualization cues*, Gumperz 1982; Tátrai 2004: 492), amelyek hatására szerepet vált, aktivitása gyengül, háttérbe vonul, így interakciós részvétele passzívabbá válik, amit a háttércsatorna-jelzések (ang. *backchannel*, vö. Yngve 1970; Sacks et al. 1974; Ford–Thompson 1996; Bartha–Hámori 2010; Hámori–Horváth 2019) különböző funkciókban való megjelenésének növekvő előfordulása is jelez: megerősítésként válaszol, egyetértve, semleges (igen, 15-ször; *mhm*, *persze*, *tényleg*), újabb érzelmileg is bevonódó kérdéssel lép előre: *Na, i*lyen fiatalon? (317.). AK nevetése is jelzi, hogy TM kérdésével célba talált, elnyerte AK bizalmát: [Nevet.] Ilyen fiatalon, ■ és és egyszerűen (318.), majd TM fokozottabb érdeklődést és érzelmet kifejezve reflektál: 327. *Fantasztí*kus*!*, 329. **Hát ez örület*!*.

6. beszélgetésrészlet

A partnerhez való közelítő viszony: vissza/rákérdezés

289. a: És számolni, hát számolni az<t> meg tudni kell.
 290. t: Ugye, hogy tudni *ke<l>l*?

TM közelítő stratégiáját a személyességet előtérbe helyező reflexiói és interakciós aktivitásának növekedése is jelzik, amikor az elhangzottakat saját tapasztalataival egészíti ki és erősíti meg AK-t stb. (7. beszélgetésrészlet). TM aktivitása nő, kezde-

ményezéseivel és hosszabb fordulóival pedig előtérbe kerül (359., 361., 363.). Családtagja (761. *aaa hatos villamoson megint, anyámtól<l> is ellopták a pénztárcá*ját**) és ismerőse történetét meséli el (765. *<0a> Szomszédasszonyomnak már ■ kinyitotta a táská*ját**). Olvasmányait említi (906. *Eegyszer olvastam, nem olyanmn régen néhány évvel ezelőtt az Új Tükörben egy cikket ■ ilyen szektákról*).

7. beszélgetésrészlet

A partnerhez való közelítő viszony: megerősítés saját tapasztalattal

359.	t:	Szoval ez egy alapvető baj. Tudom nekem issz ő voltak ilyen élményeim, mert valaha én ■ tanár voltam és aztán ■ hát öö nekem is voltak öö ééérettségiző parasztlánykakkal ilyen tapasztalataim, 1a2600 hogy nem voltak hajlandók szüretelni, mert hát ő érettségivel, nem is volt még meg az é*rett*=
360.	a:	*Igen*.
361.	t:	=ségi je. ■ Közölte, hogy „ő, hát csak nem fog szüretelni?!”
362.	a:	Igen. *Szova [nevet]*
363.	t:	*Én szüre*teltem nyugodtan mellette, mint a tanár, öö ő azonban ■ nem. Na, ezt nem nekem mondta, *mert*

3.3. Társadalmi tényezők képisége, sztereotípiák megjelenése a beszédstílusban (vö. 8. beszélgetésrészlet). A diskurzusokra irányuló interakcionális szociolingvisztikai, pragmatikai stb. kutatásokból régóta nyilvánvaló, hogy a felek a személyes, társadalmi és társas szerepeikhez, beállítódásaikhoz stb. kapcsolódó tényezőket interjúhelyzetben is megjelenítik, így AK és TM a beszélgetésben folyamatos és egyezkedő identitásgyakorlatokat is végez (Bucholtz–Hall 2005), melynek komponensei a társalgás különböző pontjain előtérbe vagy háttérbe kerülhetnek. Két nő²³ beszélget, akik között egy generációnyi (20 év) az életkori különbség. Iskolázottságuk foka között is jelentős eltérés van, amihez az is hozzátartozik, hogy TM nem csupán nyelvész, tehát a kutatás (ezen belül a kuta-

²³ A biológiai nem (ang. sex) fogalmával szemben bevezetett társadalmi nem (ang. gender) koncepciója arra az értékelésekben és gyakorlatokban megnyilvánuló társadalmi konstrukcióra utal, amely adott időben és társadalmi elrendezésekben tipikus női és férfi szerepviselkedést vár el. Ez nem zárja ki azt, hogy az adatok értelmezésekor ne játszana együttesen szerepet a biológia és a kulturális nem (Meyerhoff 2006/2008: 201–202). A társadalmi nemek közötti különbségeknek pszichológiai, társadalmi, anyagi konzekvenciáik mellett rendkívül fontos nyelvi és metadiskurzívák is vannak. Ez utóbbiak nemegyszer sztereotipizálók és diszkriminatívák (vö. McCormick 2001: 345). A témával kapcsolatban magyarul lásd például Reményi 1991 és Kegyesné 2006–2007 munkáit, bővebben pedig Huszár Ágnes (2009) gendernyelvészetről szóló könyvét (vö. Borbély 2014: 228).

tási interjú) fogalmához tipikusan kapcsolódó szociokulturális elképzelések alapján is a vizsgálat „autentikus” szakértője, hanem (kezdetben középiskolai, majd egyetemi) tanár is. Gyakorlott, metanyelvileg-pragmatikailag tudatos és érzékeny, pedagógiaiilag is rutinos nyelvhasználó, aki a partner válaszára folyamatosan figyel és reflektál. Ezek a szociokulturális tényezők befolyásolják – de nem merítik ki – AK és TM nyelvhasználatának, stílusalakításának (nyelvi, társas-kognitív) forrásait és rétegeit. A továbbiakban is TM szerepére vonatkozóan hozunk fel ezek alátámasztására interjúrészleteket. TM a nőkhöz kötött gendersztereotípiára reflektál és dolgozza ki egyet nem értését fordulójában, amikor a műszaki, technikai szakértelmét előtérbe hozza (9. „kvarcóra”; 27., 29., 31., 33. „távfütés”). A női és az értelmiségi társadalmi szerepét konstruálja meg, amikor a melegben AK – TM „szavaival/szavaiban” – *ülhet és olvashat* (35.) hangzik el a sztereotipikus *ülhet és* (például) *kötögethet* helyett. Miközben TM a materiális kontextusra, a lakás jellemzőire való reflektálással AK-t egy bizonyos társadalmi csoportba és téridőbe pozicionálja, ez a megoldás egy elemző számára funkcionálisan több módon is értelmezhető (ilyen például a hallgatóságra tervezés, de mindez beágyazható egy komplexebb kulturális antropológiai, szemiotikai elemzésbe is). A 8. beszélgetésrészletből látszik, ahogyan TM nyilvánvalóvá teszi a lakás dekorációján (tárgyaira való reflektálás) keresztül AK (voltaképpen szülei) egy bizonyos társadalmi csoportba helyezését. A mini üvegek gyűjtése az interjú korszakára jellemző szokás (585. szerint: az 1970-es évekre), mely egy bizonyos réteghez, semmiképpen nem a társadalom teljes spektrumához vagy bizonyos műveltségi szinthez köthető. TM a lakás e jellegzetességéről beszélgetést kezdeményezve, a diskurzusban nyelvileg kidolgozva „láttatja” AK (általa megkonstruált) társadalmi rétegét: egy társadalmi réteg, csoport a tárgyak által,²⁴ azokra *m u t a t v a* reprezentálódnak. Ma már megfejthetetlen, s az így kibővíthető elemzési dimenziók szempontjából talán nem is elsődleges, vajon mennyire volt mindez tudatos stratégia TM részéről, vagy csupán egy „lakásban heverő témát” vett fel, aminek célja és eredménye AK saját beszédére fordított figyelmének elterelése. A rövid kérdésre (584.) AK belekezd a mini üvegekről szóló narratívába, stílust vált. TM bevezetett témája AK oldalán a kutatási cél szempontjából is eredménnyel járt: közlékeny, fesztelenebb stílusát olyan hangtani jelenségek igazolják, mint hangkiesések (585., 587. etc.), az *asziszi*, *asszem* diskurzusjelölő (589., 593), nevetés (583.,

²⁴ Egyik kollégánk egy informális beszélgetésünkben a következőképpen kapcsolta össze a gyermek nyelvfejlődését a tárgyakkal: nem mindegy, hogy a gyermek fejére egy könyv vagy egy fedő esik le a polcra. Ebben a kontextusban a mini üveg, a tárgyak „társadalmi” (társas jelentésbeli) sztereotipikus sorrendjében a fedő és a könyv közé kerül. (A minket körülvevő dolgok, a tárgyi környezet, árucikkek társadalmi, kulturális és pszichológiai szerepével és jelentéseivel kapcsolatos elméleti megközelítésekre és elemzésekre lásd pl. Csikszentmihályi–Rochberg-Halton 1981; Appadurai szerk. 1986; legújabban pedig Gal 2017 elemzését a porcelánról az indexikalitás, regiszterképzés és a különbségtétel viszonyrendszerében.)

589), átfedő beszéd (590–592., 596–600 és 602–607). A mini alkoholos üveg témája ugyanakkor a TM és az AK között meglévő társadalmi különbségek két beszédforduló alatt zajló (604–607.) megkonstruálásában is szerepet játszik: a mini alkoholos üveget TM külföldre (604.) viszi (azaz jár külföldre), AK-nak (és családjának) külföldről (607.) hozzák (azaz nem jár/járnak külföldre). Az iménti különbségek lexikai/szemantikai/szemiotikai szinten is tetten érhetők: *szimbólum* vs. *Cézár* (604. és 609.), az alkohol mennyiségi és minőségi mutatóihoz való eltérő viszonyulással. TM-nél az alkohol csak szimbólum, mivel társadalmilag elítélendő az alkohol nagy mennyisége. A Cézár konyak²⁵ viszont éppen ellenkezőleg, egy áhított minőségi terméket szimbolizál, még ha egy mini üvegnyi mennyiségben is.

8. beszélgetésrészlet

A partner társadalmi csoportba történő behelyezése: nyelvi tájkép

-
- | | | | |
|------|----|---|--------|
| 582. | t: | És ez az italgyűjtemény, amit én közbe<n> néztem, miközben maga do<:><l>gozott a ■ tesztekkel*. | |
| 583. | a: | *[nevet]* | |
| 584. | t: | Ez kié? | |
| 585. | a: | Hát ez egy olyan... Anyu kezdte e<l> gyűjteni má legalább o<l>->an tizenvalahány tizenhárom, tizennégy éve körülbelül<l>. ■ Szova ez senkié lényegébe<n>, mert senki nem issza meg, | |
| 586. | t: | Mhm. | |
| 587. | a: | ■ ezeket csak anyu gyűjtötte hobbiból, mer<t> úgy tetsze<t>tek neki ezek a kis üvegek. Szova senkié. | |
| 588. | t: | Mhm. | |
| 589. | a: | Csak csaló, mert ő szerintem [nevetve] mindenki aszisz, hogy tttöbb üveg van, duplája, de ■ egy üveggel van. | 2b1600 |
| 590. | t: | Igen? Aha? *Tényleg Z Z*. | |
| 591. | a: | *És így, így so=* nagyon soknak tűnik, *úgy az* | |
| 592. | t: | *Igen*. | |
| 593. | a: | üveggel kétszeresét mutatja. ■ Elég sok van, deee ■ az üveggel asszem még kétszer annyi. | |
| 594. | t: | És ööö került a munkahelyéről is ide, ilyen apró üveg? | |
-

²⁵ A legvágyottabb „nyugati” fogyasztási cikkek között szerepelt a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a jugoszláv Cézár konyak, továbbá a Coca-Cola, a Fa szappan és a Levi's farmer (vö. László 2011). E kérdésre is és az államszocializmus korszakait jellemző materiális környezet attribútumai, jelentései és azok változásai átfogó antropológiai elemzésére lásd Fehérvári (2013) monográfiáját.

595. a: Nem. Nem, mostanába<n> nemigen lehet kapni. Nagyon ritka, ■ szova amit lehet kapni, az nekünk má nagyon régóta itt van.
596. t: De tényleg, miért is szüntették *meg Z*?
597. a: *Nem tudom*. Nem tudom és nem nem tom mér<t> szüntették meg, szerintem nagyon drága, ahhoz képest, mer<t> egy ilyen tizenkilenc-húsz forintok. Szova *annyit*
598. t: *Igen*.
599. a: nem ér *meg*.
600. t: *Nem* ér meg. Nem.
601. a: Régen meg ezek pár forintos dolgok voltak, és nagyon sokféle volt. Most má nincsen,
602. t: *Én úgy*
603. a: *szerintem*.
604. t: külföldre vittem ajándékba, mutatóba, ésss ööö azzal adtam át, hogy ez inkább szimbólum, mint ital, *mert*
605. a: *Mhm*.
606. t: alig van benne valami, tényleg *csak hát Z*.
607. a: *Nekünk is ■ inkább kül*földről jöttek sok
608. t: Mhm.
609. a: ilyen. ■ Az a Cézár is, az a kisüveg. 2b1700
610. t: Igen.
611. a: Szova ami szép, tényleg, *nem az a ■ ja Z*.

3.4. A tanári, magyarázó, valamint a nyelvész, érdeklődő stílusalakítás (vö. 9–13. beszélgetésrészlet). TM e két stílusváltozata és stílusalakító stratégiája a két társadalmi szerepéhez kapcsolódó identitásának megkonstruálásával van összefüggésben. A tanári magyarázó stratégia az autenticitás növelésére szolgál, hogy AK-t állításaiban megerősítse. A monologizáló, tanári magyarázó beszédmodot alapvető társas témákról, például a tegezésről (71.), a kávézásról (94.), a dohányzásról²⁶ (98., 100. és 104.) beszélve alkalmazza.

9. beszélgetésrészlet

A tanári, magyarázó beszédstílus: tegezés

71. t: Én azt hiszem, hogy itt nem ő nem az a ■ ööö lényeg, hogy öregek, hanem ők ehhez szoktak hozzá, én ezt tudom, mert ööö a nagymamám vidéki volt és én gyerekkoromban gyakran ő mentem ki hozzá nyaralni, ■ és egész egyszerűen ■ ööö azt vettem észre, hogy a boltban is tegeznek az eladót, mert hiszen falubéli *volt,*

²⁶ TM dohányzásról alkotott véleményében az 1980-as évek szemlélete érhető tetten.

10. beszélgetésrészlet

A tanári, magyarázó beszédstílus: kávézás

94.	t:	Hát ez az, itt az egyéni szokások tényleg nagyon eltérnek, én meg nem tudom ■ cukorral inni.	
95.	a:	Ühü, dohányzik?	
96.	t:	Nem, köszönöm szépen. Hál' istennek, már nem.	
97.	a:	Már nem? Remélem én is hamarosan ezt mondom. Nem t<d>om.	
98.	t:	Hát nagy elhatározás kell hozzá, azt biztos. Attó<l> függ hogy mennyit szív.	
99.	a:	Nagyon keveset.	
100.	t:	Hát akkor meg nem érdemes leszok*ni*.	
101.	a:	*Ha* nekem ■ ezt a cigit megveszem, akko nekem három napig elég, úgy hogy nem kérnek belőle, mindig kérnek, [nevet] szöva két nap *múlva*	
102.	t:	*Igen*.	
103.	a:	vehetem újra a cigit. ■ De ha nem kérnek belőle, nekem három na- pig bőven elég.	1a0700
104.	t:	Akkor nem érdemes leszokni *(igazán)*.	

TM kutató-nyelvész szerepe és érdeklődése is kidolgozódott az interjú keretében AK metanyelvi reflexióinak előhívásával. Kassai Ilona a fonetikának a kutatója volt, ezért amikor AK az *Azonos vagy különböző* fülhallgató tesztben ejtett/hallott *értém* – *értem* feladatnál a különbözőt (K-t) karikázta be, rákérdezett, majd visszakérdezett (11. beszélgetésrészlet).

11. beszélgetésrészlet

A nyelvész-kutató érdeklődő beszédstílus: hangsúly

429.	t>	például ott ööö a kilencediknél, mondjuk szűrőpróbaszerűen megkérdezem, hogy a kilencediknél mért jelölt különbözőt, az az *volt*,	
430.	a:	*Z*.	
431.	t:	hogy ööö „értem”, ■ „értem”.	2a0900
432.	a:	Ja, azért<t>, mert hogy „én értem-e, és hogy értem csinálnak valamit”. *Szöva*	
433.	t:	(*És ez*...)	
434.	a:	azért<t> különbözőnek.	
435.	t:	Igen. És ezzz, ezt ööö miből tudja, hogy ezek különbözők? Mért gondolta, *hogya*	
436.	a:	*A hang*súlyból.	
437.	t:	A hangsúlyból?	
438.	a:	A hangsúlyból.	

TM számára hasonlóképpen fontos volt AK vidéki nagyszülei tájszólásáról kialakult véleménye (455.) is. Ezáltal egy későbbi elemzés számára is hasznos adalékokat kaphattunk AK szocializációs hátteréről és nyelvideológiáiról (hogy jól ismeri a kutatásban célzottan is vizsgált egyes nyelvi változókat, valamint hogyan viszonyul ahhoz, hogy kik, miért használják ezek változatait). Történet-elbeszélésének kidolgozott stílusát feltehetőleg az életében többször átbeszélt téma (lásd fent is) hívja elő. A 462. fordulóban a diskurzuselőzmény is explicitté válik, amikor is kiderül, hogy az átbeszélés előzőleg kivel történt.

12. beszélgetésrészlet

A nyelvész-kutató érdeklődő beszédstílus: nyelvi variabilitás

455.	t:	Mhm. És ő gyerekként nem ő nem ööö ■ gondolta azt, hogy a mit tudom én a szüleinek nem olyan a kiejtésük, mint itt a...	
456.	a:	Dehogynem. [nevet]	
457.	t:	Na?	
458.	a:	Még most *is. Szova<l>*	
459.	t:	(*Meséld el*.)	
460.	a:	szova<l> nem az hogy ő ■ tájszólással beszélnek,	
461.	t:	Igen.	
		hanem szerintem az iskolai, ■ hiányosságok, szoval, hogy hogy ott nem lehetett, sza nem lehetett normálisan iskolába járni. Pont akko volt a háború, meg szova má anyuék elég idősek, ■ s akkor vo<l>t a háború, és ■ s nem is nem aszondják, hogy „lattyuk”, hanem „lás-suk”. Sza ezzz ez minket zavar a nővéremme<l>, mer<t> van egy nővérem, ■ és azza<l> za= azokkal szoktuk ki= vele szoktam kijavítani a■z anyuékát. De hát mos<t> má asziszem, hogy kicsit késő [nevet] őket javíthatni.	
462.	a:		2a1100
463.	t:	Mhm.	
464.	a:	Szova ez zavar, de ■ úgy tájszólás nincsen rajtuk. Szova me<t> <=mert> elég hamar fe<l>jöttek Pestre.	
465.	t:	Igen, hány ő hány éves korukba<n>, ez<t> nem tudja?	
466.	a:	Hát én nem tudom, (ha<t> má) biztos, hogy itt vannak harminccc-négy, harmincöt éve.	
467.	t:	Mhm. És ő nem hallott tőlük olyan szavakat, amelyeket itt, ööö a környezetben nem használnak, tehát amelyek úgy föltűntek, olyan fur*csák*?	
468.	a:	*Nem*.	

A jelenségre vonatkozóan megfogalmazott kutatási célokkal összhangban az interjúzó nyelvész-terepmunkást érdekelte egy a nyelvi változás áldozatául esett jelenség sorsa is, ezért tesztelte, AK ismeri-e az igeidők közül a régmúltat.²⁷ A 13. beszélgetésrészlet abból a szempontból is tanulságos, hogy mi történik az interakcióban akkor, ha AK egy számára érthetetlen kérdést kap, ugyanis azonnal kiderült, hogy AK a régmúltat nem ismeri (863.). TM-nek a kutatásban elvárt résztvevői szerepe e ponton, hogy nem értelmez/magyaráz, hanem kérdez, majd újra kérdez (864) és kívár. AK a 865. fordulóban megismétli TM kérdését, s egy sor olyan jelenséget produkál (hangzónyújtás 2-szer, diskurzusjelölő 3-szor, javított kezdés, hangkiesés 2-szer, szünet etc.), melyekkel időt nyer, s végül „megtalálja” válaszát (865., 867.).

13. beszélgetésrészlet

A nyelvész-terepmunkás érdeklődő-előhívó stratégiája: nyelvi változás

862.	t:	És szokott volt magnózni?	
863.	a:	Tessék?	
864.	t:	Szokott volt magnózni?	
865.	a:	Szokott volt magnózni? Neee, hát ab= attól függ mer<t> ■ mmmag-nózní magnóztam, de ■ az se érdekel(<t>) különösebbképpen. Ha nincs bekapcsolva engem nem zavar. *Sza*	
866.	t:	*Mhm*.	
867.	a>	nekem nincs olyan hiányom, hogy namost szóljon az a magnó.	3b2100
868.	t:	Igen.	
869.	a:	Szo soha nem volt ■ az a hiányom.	

3.5. Az érintőleges témaváltás (vö. 14. beszélgetésrészlet). Az egyik kötelező modulról a következő modulra való minél spontánabbnak tűnő (természetes és zökkenőmentes) áttérésnek, az érintőleges témaváltásnak a felek tematikus egyezkedésén alapuló interakció-vezérelt stratégiája TM számára is kihívást jelentett, amit gondosan kezelt. Olykor azonban éppen ennek fenntartása érdekében feladta, hogy feltegye a kutatási protokoll szerinti kérdését. Ez történt az etnikum modul egyik kötelező kérdésénél,²⁸ amikor helyette a beszélgetés adott pontjának témájához igazodott. Ennek következtében (ez a költség?) a svábokról nem szerezhetünk információkat, ám nem is ez volt a kutatás célja. Ezzel szemben egyértelmű

²⁷ A TM-ek számára készült instrukciók tartalmazták, hogy a *szokott volt* „spontán” TM általi használatával lehetőség szerint próbálják előhívni AK erre való nyelvi reakcióját, ám ezt a stratégiát valóban következetesen két TM alkalmazta.

²⁸ „Ha ön segédmunkást akarna alkalmazni, s két azonos iskolát elvégzett jelentkező közül az egyik cigány lenne, a másik sváb, melyiket venné fel?” (vö. 722.).

haszonnak tekinthető, hogy AK saját beszédére fordított figyelme csökkent, ami pedig szoros összhangban állt a kutatás elsődleges céljával: hogy AK az interjúban stílusváltozatainak minél szélesebb spektrumát produkálja (722.).

14. beszélgetésrészlet

Az érintőleges témaváltás: árus vs. etnikum

719.	a:	ezeket a virágokat, meg az órákat, hát hát teli van vele a Rákóczi út ilyenekke<l> ilyen er= cigányokka<l>, akik ott állnak sorba<n> és órákat áru<l>nak. ■ S valahol az emberek a hibásak, igaz, hogy olcsón adják, de megveszik tőlük.	
720.	t:	Namost, hogyha ööö magának például ■ tát ööö árulnak öreg nénik is virágot.	
721.	a:	Igen.	
722.	t:	Haaa mmmagaaa választ ^h hat vagy választ, ■ hogy mondjuk egy öreg nénitől vegyen-e virágot vagy egy cigánytól, akkor melyiktől *veszi meg*?	
723.	a:	*Hát ttermészetesen* az öreg nénitől<l>. [nevetve] Sza ■ én nem tudom, nem vagyok fajgyű<l>ö<l>ő, ¹ vannak nagyon rendes cigányok. Sza ismerek olyan cigányokat, akik tényleg dolgoznak és ■ ésss semmi olyat nem csinál, (ahol más) Z. De nagyon sokan vannak, akik ilyen agresszív, kötekedő cigányok. Szoa ■ el= szerintem ez jellemzi a többségét, szerintem a cigányoknak. Ésss	3b1300
724.	t:	Mhm.	
725.	a:	■ és sze= szerintem inkább az öreg nénitől<l> vennék (sőt) ezzz biztos, hogy attól vennék *virá*got.	
726.	t:	*Igen*.	

¹ Bartha–Hámori (2010: 311, a jelen kötetben: 280.) értelmezése szerint a beszélő arcának stílus által történő védelme az identitás explicit bemutatásával (és védelmével) is együtt járt: *én nem tudom, nem vagyok fajgyű<l>ö<l>ő*.

Végül, de nem utolsó sorban, TM interjúbeli együttműködő és egyezkedő stílusalakítását és -váltásait jellemző néhány diskurzusjelenséget ismertetünk. Köztük szerepel különféle háttératsorna-jelzésekre vonatkozó statisztikai adat is. Ezek interjúbeli összes előfordulását, valamint a két résztvevőre vonatkozó előfordulási arányukat is megnézzük. Az interjúban az *igen* 301-szer, ebből TM-nél 226-szor (3-szor kérdés-ként), AK-nál pedig 75-ször fordult elő. Az *mhm* különböző funkciókban összesen 86-szor hangzott el, TM 76-szor és AK 10-szer produkálta. Az interjúban 208 kérdés hangzik el.²⁹ Ezek többsége TM kezdeményező, interjúirányító és folytonosságot

²⁹ A kérdés- és felelettipusokról a spontán beszédben lásd például Keszler Borbála (2009) tanulmányát.

fenntartó eszközei, de AK is feltesz 24 kérdést. A rövid és hosszú hezitáció is jellemzően TM stílusalakító készletének eszköze. Rövid hezitáció összesen 119-szer hangzott el, ebből TM-nél 70-szer. Hosszabb hezitáció összesen 100-szor lett lejegyezve, ezt legtöbbször (80-szor) TM produkálta.³⁰ Az irányított interjúk aligha prototipikus vonása az érzelemkifejezés, (pl. felkiáltások) mindkét fél oldalán jellemzi a beszélgetést: 30-szor fordul elő, mégpedig AK-nál gyakrabban, ami narratíváinak átélését és a személyes bevonódás magasabb fokát mutatja, tehát egyértelműen TM munkáját dicséri (AK-nál: 18 és TM-nél: 12). Az interjú lejegyzésében 45 alkalommal szerepel a *nevet* vagy *nevetve* kontextualizációs bejegyzés, AK-nál 42-szer, TM-nél 3-szor. TM interjúbeli gyakorlatára a nevetés voltaképpen nem volt jellemző.³¹ Összességében megállapítható, hogy TM és AK mint az interjú résztvevői/megvalósítói együttműködésük, egyezkedő és dinamikus változó interakciós és kontextuális szerepeik, diskurzusalakító tevékenységük során együttesen teremtik meg azt a szociolingvisztikai interjút, amelyben ugyanakkor a felek jól beazonosítható és minőségi és mennyiségi tekintetben elkülöníthető stilisztikai mintázatokat is mutatnak (*igen, mhm, kérdések, rövid/hosszú hezitáció vs. nevetés, felkiáltás*).

4. A lejegyzés és kódolás kutatói feladatairól. – A terepmunka befejeztével elkezdődhetett az adatok számítógépes rögzítése. Az 1990-es évektől az éppen aktuális pályázatok rendszere nem kedvezett a korpuszalapú kutatásoknak, főleg azért, mert a nyelvészeti korpuszpépítés fogalma – különösen a beszélt nyelvre vonatkozóan – akkoriban még nem volt ismert és elismert. Ennélfogva legalább öt pályázatot kellett benyújtani és elnyerni ahhoz, hogy 50 interjú lejegyzése, kódolása és első ellenőrzése elkészüljön (vö. Kontra–Borbély 2010: 89). Továbbá, miközben az interjúk lejegyzése folyt, el kellett kezdeni néhány előzetes elemzés eredményeinek publikálását is (lásd pl. Horváth–Reményi 1990; Laczkó 1990). A publikálásra sarkallt lejegyző-nyelvészek így a BUSZI-2 korpusz lejegyzésének kezdetekor egy a terepmunka során AK-tól nyert nyelvi adatoknak nem a teljes körét, hanem csupán egy kis részét jegyezték le (pl. VL1 és VL2 tesztek), ezek az általuk aktuálisan feldolgozott nyelvi jelenségekre vonatkoztak. Ezeknek a részleges tesztadatoknak a beemelése a lejegyzésre váró további adatok közé bonyolult volt. Így miközben a publikációs kényszer miatt 50 AK 19–19 tesztjéből 2–2 tesztnek az adatai számítógépen rögzítve lettek, ugyanezeket az adatokat később újra rögzíteni kellett, hogy az AK-k összes nyelvi adata egységesen legyen tárolva.

³⁰ A regisztrált hezitációknak az ebben az interjúban megjelenő változatos produkciós, tervezési, diskurzusszervezői és jelentésalakító szerepeit e tanulmányban nincs módunk külön vizsgálni.

³¹ Hámosi Ágnes (2017) egyik előadásában a nevetést kognitív pragmatikai keretben vizsgálva három fő funkcionális szerepe mentén mutatja be – BUSZI-interjúkból is példákat hozva – annak háttérscsatorna-jelzésként, kontextualizációs utasításként, valamint a perspektivizáció eszközeként azonosított típusait.

4.1. A lejegyzés és kódolás menete. E munkafázis folyamatos irányítása, menedzselése rendszeres értekezleteken történt, melyekről emlékeztető készült (lábjegyzetben idézünk ezekből kisebb részleteket). Ezek az emlékeztetők jól mutatják azt a szerteágazó kiegészítő munkát, amit a lejegyző-nyelvészeknek el kellett végezniük, rendkívül sok idejüket és energiájukat lekötve.³² Ezek a járulékos munkálatok mind gyakorlati, mind elméleti tekintetben lényegesek voltak. Egyfelől precízen össze kellett fogni a feladatokat, állandóan követni a logikus változásokat és a gördülékeny előrehaladást segíteni.³³ Másfelől fontos azt is kiemelni, hogy az előzetesen kialakított, elsődlegesen a beszédbeli variabilitásra és a stílusváltozatokra fókuszáló lejegyzési konvenció finomítása és véglegesítése közösen, a lejegyzést végző nyelvészek reflexióinak, a próbaverziók készítése során szerzett tapasztalatainak, a diskurzus- és konverzáció-elemzés szakirodalmában való tájékozódásuk eredményeinek és a közben felmerülő, magára a diskurzusra is egyre jobban kiterjedő kutatási kérdéseknek a folyamatos egyeztetésével és konszenzusos beépítésével történt.

A terepmunka alatt orsós magnószalagra rögzített interjúk első lépésben 2 (A és B)³⁴ példányban magnókazettákra lettek másolva. Egy AK interjúja általában 2 magnókazettára fért rá, a hosszabb interjúk – ezekből kevesebb volt – 3-ra. Minden interjúhoz tartozik egy interjúfüzet,³⁵ és ebben van AK kártyája (ami tartalmazza AK nevét, címét), benne vannak TM esetleges megjegyzései, valamint három válaszlap.³⁶ A magnókazetták szolgálták a lejegyzés alapjául.³⁷ A számítógépes lejegyzés pedálos magnóval, ún. irodai géppel (ang. *business machine*) történt, kezdetben Sony BM-80, később Sony BM-89 típusúval. A lámpedal lehetővé tette a magnó kezelését: elindítását, megállítását és a lejátszott rész visszatekerését a beállított időhossz szerint. A lejegyzett interjú, más szóval transzkripció archiválása

³² Emlékeztető-részlet (1995. január 7.): Néha *_2.txt áll az *ell.txt helyén. BA és BC ezt a heterogenitást meg fogják szüntetni oly módon, hogy minden ellenőrzött file neve ell-re végződjön.

³³ Stílusos emlékeztető-részlet (1995. január 7.): KM csodálkozik azon, hogy valaki le tud jegyezni vagy ellenőrizni tud olyan interjút, amelyhez nincs füzet. Ha csodálkozását BA és BC egy idő után meg tudja szüntetni, az jó hír lesz.

³⁴ Emlékeztető-részlet (1995. január 7.): B-2 (értsd BUSZI-2, a szerzők) kazetták a lézergép melletti kis fiókos szekrényben vannak. Az A és a B változat nincs rendben. Fölül zömmel A kazetták, lejjebb zömmel B kazetták vannak. Úgy tűnik, az lenne a „rendszer”, hogy fölül B kazetta csak akkor van, ha A kazetta nem létezik.

³⁵ TM az interjúfüzetbe az interjúval összefüggő megfigyeléseit jegyezhetette be. A lejegyzéskor ezeknek a füzeteknek a bejegyzései nem kerültek rögzítésre. A bejegyzések zömmel elenyészőek voltak.

³⁶ Ezek az ún. fülhallgató tesztetek (*Azonos vagy különböző?, Melyik a helyes? és Ön hogyan szokta ejteni?*) válaszait tartalmazzák.

³⁷ Az interjúk szalagjai, a kazetták és a füzetek a Nyelvtudományi Intézet Könyvtárához tartozó Hangarchívumban találhatóak.

több példányban történt. A számítógépen kívül nagy, majd kicsi floppy lemezen,³⁸ ezután CD-n, végül egy nagy kapacitású intézeti szerveren. Az 1990-es évek elején rendelkezésre álló számítógépek³⁹ és számítógépes programok, felhasználása és kezelése nem volt zökkenőmentes.⁴⁰ A rögzítéshez felhasznált számítógépes programok a számítástechnikai változásokkal lépést tartva idővel cserélődtek. Ez a lejegyzés elengedhetetlen velejárója volt, de nem volt zavartalan a régi számítógépes lejegyző programról átállni az újra sem. A lejegyző-nyelvész aspektusából ez azzal járt, hogy a rutinszerűen használt régi lejegyző program helyett egy újnak a működését kellett megtanulni, valamint a már lejegyzett adatokat át kellett konvertálni, ami adatok elvesztésével és egyéb előre nem látott problémák megjelenésével járt együtt. A modulokra épülő irányított beszélgetésekhez a Kedit, majd a Word,⁴¹ a tesztekhez a dBase, majd a FoxPro⁴² adatrögzítő programok kerültek felhasználásra (vö. Váradi 2003).

4.2. A lejegyzési folyamat adminisztrálása. Egy csoportos kutatás sikeres megvalósításának nélkülözhetetlen feltétele a részfeladatok kivitelezésének precíz leírása és nyomon-követhetősége. A hanganyag tárolásán és a transzkripció archiválásán túlmenően a lejegyzés menetének az adminisztrálása egy harmadik feladat volt. El kellett készíteni egy olyan rendszert,⁴³ amely segített nyomon követni, mely interjúk tesztjei, illetve irányított beszélgetései vannak lejegyezve, s melyek vannak

³⁸ Emlékeztető-részlet (1995. január 7.): Az interjúkról létezik egy harddisk-változat, egy 5.25"-es változat és készült még egy 3.5"-es változat. A floppykon foglalkozások szerinti bontásban találhatók az interjúk, de ugyanúgy alkönyvtárakban, mint a harddisken.

³⁹ A „lefagyott a gépem” felkiáltás abban az időben megszokott volt, ma már történelem.

⁴⁰ Levélrészlet: „1994 május 20-án 8 óra 30 perctől 10 óra 5 percig a B7213-as interjú tesztjeit írtam be a WIN-es tesztleíró segítségével, amikor egy program error-t jelzett. A program semmilyen utasítást nem fogadott el, ezért a gépet kikapcsoltam, majd újraindítással próbáltam folytatni a lejegyzést. Sikerült bemennem a tesztleíróba, de megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy a másfél óra alatt kódolt anyag nincs benne a memóriában.”

⁴¹ Emlékeztető-részlet (2006. október 17.): VT megnézi, hogy a BUSZI folyamatos szövegei második ellenőrzéséhez használt Word-ös felületen hogyan lehet a táblázatba beszúrni új sorokat, valamint hogyan lehet átemelni szövegrészeket anélkül, hogy a táblázat keretét vinné magával a szöveg.

⁴² Emlékeztető-részlet (1997. január 9.): BA megállapítja, hogy a FoxPro-ban megírt teszt-lejegyző program tesztelését egyedül végzi. A program lassúsága miatt más kolléga ezt a tesztlejegyzőt nem használja. Így tehát a tesztadatokat két tesztleíró programmal vannak számítógépbe rögzítve. Ebből az következik, hogy a dBase-es adatokat át kell konvertálni FoxPro-ba. Emlékeztető-részlet (2006. október 17.): VT és BS elkészítette a dBase és a FoxPro file-ok összevetéséhez szükséges programokat, megtörtént az adattisztítás és az adatkorrekció.

⁴³ Ez az adminisztrációs rendszer tapasztalatok híján nem a lejegyzés munkálatainak kezdetekor, hanem csak később, ám még mindig jó időben lett kialakítva. Következésképpen az 50 interjú irányított beszélgetéseinek és tesztjeinek rögzítése és első ellenőrzése végén az ar-

hátra. Ebből könnyen kiderült a rögzítésre került adatok karakterszáma, hogy melyik AK irányított beszélgetéseit, tesztjeit ki jegyezte le, ki ellenőrizte (először), mely számítógépes programmal és mikor (év). Az interjúk lejegyzése és első ellenőrzése, összesen hat lejegyző-nyelvész munkájaként 2002. december 19-én befejeződött. Az interjúk második ellenőrzését immár két lejegyző-nyelvész végezte 2006-ban és 2007-ben, akik végül együtt a teljes lejegyzésnek a 88%-át készítették el (vö. 8.1. táblázat). Idővel ez a táblázatos rendszer az interjúk CD-másolásának pontos dokumentálásával is kibővült. Készült továbbá egy olyan adminisztráció is, amely nyomon követte a lejegyzést: a kazetták kikölcsönzésének dátumától kezdve, a lejegyzett irányított beszélgetés, illetve teszt karakterszámán át a lejegyzés befejezését jelző dátumig. A legelső kölcsönző füzet egy kisméretű iskolai vonalas füzet volt, amit idővel egy A4-es kézzel spirálozott füzet váltott fel, melyben lehetőség nyílt a lejegyzésről megjegyzéseket is tenni. Ezeket a bejegyzéseket Kontra Miklós, a kutatás vezetője és a kutatócsoport tagjai is tanulmányozhatták és hasznosíthatták. Egy adott probléma megoldásának leírása abban nyújtott fogódzót, hogy egy további interjúnál is ugyanazt a megoldást alkalmazzuk.

8.1. táblázat

A BUSZI-2 lejegyzése a lejegyző-nyelvészek, az időszakok és a részfeladatok felosztásában⁴⁴

Lejegyző-nyelvészek	Lejegyzés időszak	A	B	C	D	E	Összesen
Bartha Csilla (BC)	1991–2007	21	23	31	18	25	118
Borbély Anna (BA)	1993–2007	20	23	9	28	25	105
Laczkó Mária (LM)	1988–1989	3	0	10	0	0	13
Reményi Andrea Ágnes (RA)	1988–1994	4	3	1	3	0	11
Szabó Dávid (SD)	1991–1992	2	0	0	1	0	3
Thimar Márta (TM)	1995–1996	2	0	1	0	0	3
Összesen	19 év	52 ¹	49 ²	52	50	50	253

¹ A B711 interjút többen is lejegyezték, ez volt a lejegyző-nyelvészek betanítására felhasznált interjú. Ezek közül két transzkripció lett archiválva (B7411_1 és B6411_2 jelzéssel).

² Egy interjúnál (B7307) az első ellenőr neve nem található meg a transzkripcióban.

chívumból csupán 2 interjú irányított beszélgetésének lejegyzése hiányzott, ami nagy gondot nem okozott, mivel a hiányzó transzkripciót az első ellenőrzés tartalmazta.

⁴⁴ Jelmagyarázat: A = irányított beszélgetés lejegyzése; B = irányított beszélgetés első ellenőrzése; C = tesztek lejegyzése; D = tesztek ellenőrzése; E = irányított beszélgetés második ellenőrzése.

4.3. Lejegyzés és kódolás. A lejegyző-nyelvészek magyar és/vagy nyelvszakot végeztek, illetve MTA TMB-ösztöndíjas⁴⁵ kutatók voltak. Az interjúk lejegyzését és kódolását meg kellett tanulniuk, a betanítást egy-egy a lejegyzésben tapasztalt lejegyző-nyelvész végezte. A lejegyzés bonyolultságát mutatja, hogy a hat lejegyző-nyelvész közül ketten 2–2, további ketten 3, illetve 4 irányított beszélgetést jegyeztek le, ebből 3 lejegyzés ugyanarról az interjúról készült, de előfordult az is, hogy a betanított nyelvész végül egyetlen interjú lejegyzését sem végezte el.⁴⁶ Két lejegyző-nyelvész munkájának eredménye 41 irányított beszélgetés transzkripciója.⁴⁷

A transzkripció munkálatok elsődleges szempontja a vizsgált nyelvi jelenségek szakszerű rögzítése, kódolása, vagyis a nyelvészeti minőségbiztosítás, ezért végezték a lejegyzést és kódolást nyelvészek. Egy másik lehetőség lett volna az átiratok elkészítéséhez gépirók alkalmazása. A lejegyzésben járatlan kollégák sokszor javasolták ezt az – elképzelésük szerint – sokkal „gyorsabb”, az akkori nyelvtechnológiai lehetőségek között „automatizáltabb” megoldást. Egy lejegyző-nyelvész kísérletképpen megkért egy gyakorlott gépirót, jegyezzen le egy interjút. A tesztelési terv az volt, hogy a gépiró az éppen beszélők váltakozásának (fordulók) sorrendjében lejegyzi, tehát szó szerint számítógépbe rögzíti az AK és a TM között zajló irányított beszélgetést, majd a lejegyző-nyelvész a számítógépen rögzített átiratot ellenőrizve az interjú újrakódolásával javítja, a nyelvi jelenségeket pedig a lejegyzés és kódolás szabályzatát követve kódolja. A kísérlet nem támasztotta alá azt a sokszor hallott tanácsot, miszerint célszerűbb lenne a lejegyzés munkafázisát két szakaszra osztani, a gépiró és a lejegyző-nyelvész munkájára. A lejegyzés és kódolás rendszere ugyanis – a kódok használata nélkül is – olyan összetett és bonyolult feladat volt, mellyel egy nem-nyelvész nem tudott megbirkózni, így a lejegyző-nyelvész munkáját nem tudta megkönnyíteni. Nehezen megoldható feladatok voltak: az AK és a TM fordulóinak elkülönítése, átfedő beszéd jelölése, új forduló jelölése, nehezen érthető beszédrészek, újrakezdések, a hezitáció típusainak vagy a releváns kontextuális információknak a meghatározása stb. Mivel a magyar beszélt nyelvi interakciók elemzésre alkalmas korpuszának kialakítását tekintve a BUSZI volt az első, hazai előzmények nélküli vállalkozás, elengedhetetlen volt a nemzetközi diskurzus- és társalgáselem-

⁴⁵ Az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága.

⁴⁶ Emlékeztető-részlet (1997. január 9.): BA felhívja a figyelmet arra, hogy már két olyan személyt tanított be, akik a későbbiekben nem jegyeztek le interjút. A három külföldi doktorandusz BUSZI-lejegyzésbe történő betanítására fordított energia megtérülését ezen korábbi esetek ismeretében nem látja biztosítva. Javasolja, hogy a jövőben inkább olyan személyek betanítására kellene energiát fordítani, akik ezt követően a lejegyzésben hatékonyan részt fognak venni.

⁴⁷ Az irányított beszélgetés lejegyzésének és kódolásának a betanításakor egy módszer volt, hogy a tanuló lejegyző-nyelvész egy már lejegyzett irányított beszélgetést jegyzett újra le, így az 50 interjúnak 52 lejegyzése van (B7411 lejegyző-nyelvészek: LM 1988 és RA 1988; B7206 lejegyző-nyelvészek: LM 1989 és BA 1999).

zési, valamint etnográfiai, interakcionális szakirodalomban akkor elérhető elméleti és módszertani (lásd például Hymes 1964; Sacks et al. 1974; Ochs 1979; Gumperz 1982; Schiffrin 1987, 1994; Du Bois 1991; Gumperz–Berenz 2002) ismeretek folyamatos tanulmányozása és gyakorlatba történő beépítése is, ami ugyancsak a nyelvész általi lejegyzés mellett szólt. A javításokat a számítógépes lejegyző programok merevsége is nehezítette.

Egy szociolingvisztikai interjú számítógépes rögzítése két részből állt: az irányított beszélgetések lejegyzéséből és kódolásából, valamint a tesztadatok kódolt adatrögzítéséből. Noha az egyes beszélőkkel felvett szociolingvisztikai interjúk egésze a tesztmodulokat az irányított beszélgetésekbe ágyazottan tartalmazta, mivel azonban a két rész külön számítógépes adatrögzítő rendszerben készült, lejegyzésüket egymástól függetlenül lehetett elvégezni. Így az AK-kal készült interjúk irányított beszélgetéseiből és az interjúk tesztjeinek válaszaiból két külön nyelvi alkorpusz került kialakításra. Egy emlékeztető szerint 1991. október 14-től az ellenőrzött irányított beszélgetéseknél egy úgynevezett composit-átíratot fogadunk el: vagyis kétes esetekben, amikor a lejegyző és az ellenőr között nincs konszenzus, mindkettőjük javaslatának szerepelnie kell a végleges transzkripcióban slash-sel (pl. *hát nem/há<t> de m*). Az első ellenőrzés befejezésekor ezért a transzkripció még nem volt végleges. Ezt követően került sor a második ellenőrzésre, amikor a második ellenőr a két javaslat közül egyet választott, ritkán egy harmadik megoldás mellett döntött⁴⁸.

A lejegyző-nyelvészek munkamegosztásának kialakítását kezdetben a fent említett publikációs kényszer diktálta. Így akadt olyan lejegyző-nyelvész, aki 10 AK tesztválaszait rögzítette, de csak 3 AK irányított beszélgetéseit. Később, amikor a kutatócsoportban a hat lejegyző-nyelvészből csak ketten maradtak, az *ad hoc*-szerű rögzítés menetét újra kellett gondolni, és egy tervszerű munkamegosztást kidolgozni. Mivel a lejegyzés ellenőrzése hátra volt, a két lejegyző-nyelvésznek a munkát úgy kellett felosztania, hogy a lejegyzés ellenőrzését ne ugyanaz, hanem a másik lejegyző-nyelvész végezze. A rájuk háruló munka megosztásának elve volt, hogy a lejegyzést végző végezze a második ellenőrzést is (pl. BA – BC – BA). A lejegyzés második ellenőrzése vezetett a lejegyzés befejezéséhez.

4.4. Transzkripció mint elmélet és gyakorlat – átíratok mint metakorpusz. A nyelvtudomány története során a nyelvészek különböző korszakokban és céllal számtalan eljárást dolgoztak ki és alkalmaztak a nyelvi adatok gyűjtésére, ahol az adatok forrástípusától függően (pl. az anyanyelvi beszélő intuícói vs. a természetesen előforduló beszédviselkedés) érvényesség, megbízható-

⁴⁸ Esetenként, amikor a két lejegyző-nyelvész percepciói ítéletei továbbra is eltértek egymástól az első ellenőrzés után, akkor a második ellenőrzéskor (2007–2008-ban) a kutatás vezetője, Kontra Miklós volt hivatva dönteni a két változat között.

ság, összemérhetőség vagy a reprezentativitás eltérő módon, jelentésekben és hangsúlyokkal jelent meg (vö. Labov 1972b; Ochs 1979: 43–44). Legalább ilyen fontos kérdésként vetődött és vetődik fel a nyelvi adatok kezelésének, dokumentálásának, reprezentálásának és felhasználásának problémája is.

A BUSZI-2 társalgások átírási munkálatainak kezdetétől fogva az egyik legnagyobb dilemmának számított és voltaképpen több tekintetben számít még ma is, az új nyelvtechnológiai eljárásokra és automatizált, MI megoldásokra épülő korpuszmunkálatok során: visszaadható-e, s ha igen, miként és milyen mértékben a beszéd, a magnetofonra (újabbán a videóra is) rögzített interakció a nyelvészeti átírat segítségével? A transzkripciók – egységesített elveik ellenére – a lejegyzőként és lejegyzők közötti változatos, többszólamú és sokdimenziós viszonyulások és értelmezések diskurzív hálózataiként is jellemezhetők, a felhasználói oldalon pedig még nagyobb és még komplexebb e változatosság. Szemléletes és talán korántsem tűnik távolinak a párhuzam, miszerint a zeneszerző kottába rögzített szimfóniája is számos előadói interpretációt eredményezhet. Miként van ez az átírással? Reprodukálható-e vagy pontosabban miként reprezentálódik a transzkripcióban és általa az elhangzott beszélgetés?

Túllépve az etnometodológia és a korai társalgáselemzés szűkebb, technikai értelmezéseire, a múlt század 70-es éveinek második felétől kezdve e kérdést kutatók sora kísérelte meg új nézőpontokból és irányultságokkal megközelíteni (vö. pl. Ochs 1979; Du Bois 1991; Lapadat–Lindsay 1999; Bucholtz 2007; Koven 2014). Az átírás módszertani nehézségeinek általánosan is érvényes problémái (mit, kik, kiknek, hogyan, milyen formában és felhasználói céllal hozzák létre) mellett egyre több figyelem irányult a transzkripció folyamatként, eljárásként és szövegproduktumként való értelmezésére, elméleti és elméletileg beágyazott, szelektív és mindenkor részleges (Ochs 1979), térben és időben de- és újrakontextualizálódó jellegére (Bauman–Briggs 1991), a létrehozói és értelmezői oldalon megjelenő változatosságra (vö. Bucholtz 2007). A lejegyzés legnehezebb része tehát az irányított beszélgetések lejegyzése és kódolása volt.⁴⁹ Nagy meglepődöttséggel járt tehát egy irányított beszélgetés transzkripcióját befejezni. Egy kezdő lejegyző-nyelvész mit sem tudott arról, hogy a lejegyzéskor „mi vár rá”, így a kazetták közül az AK-k foglalkozása és kódja szerint felállított rendből kiemelte a lejegyzésre váró legelsőt. Csakhogy ez volt az 50 interjú közül a leghosszabb. Az irányított beszélgetés lejegyzése után ki-

⁴⁹ A megfeszített figyelmet és igen sok időráfordítást igénylő, egyszersmind fárasztó rutinmunka szünetében önmagunkat ellenőrizendő, de legalább annyira motiválandó – rendszeresen megtettük, hogy el- és felolvastuk AK és TM lejegyzett párbeszédének elkészült, lejegyzett átíratát, majd ezt egészében összevetettük az elhangzott eredetivel. Az eredmény és a kiváltott hatás? Motiváló és rendkívüli!

derült, hogy a lejegyzés ötödik évében a kezdő jegyezte le a legtöbb karaktert,⁵⁰ ezzel átvette a – valószínűleg nem létező⁵¹ – adatrögzítő lista vezetését.

A BUSZI lejegyzést végző munkatársak jól tudják, mekkora kihívás pontosan meghallani, azonosítani és lejegyezni, ami az interjúban elhangzik. Gyötrelmes volt olykor tizenötször is újrhallgatni és tizenötödszörre sem meghallani az elhangzottakat. A kezdeti időszakban a lejegyző-nyelvészek – segítő technológiák hiányában – két stratégiával próbálkoztak: a környezetükben lévő nyelvészek segítségét kérni, olykor nem sok sikerrel; illetve egy későbbi időpontban visszatérni az újrhallgatáshoz. Ez gyakrabban működött. Lejegyzőként és nyelvészként, lejegyző-nyelvészként a kudarcot valószínűleg a be nem azonosított nyelvi adatok elvesztése okozta. Ugyanakkor e munka során egy különleges tanulási folyamat részesei is lehettünk, sok-sok más módon aligha megszerezhető tapasztalattal. Egyetérthetünk Du Bois-val (1991: 75), aki kiemeli, hogy a lejegyzést sokan technikai tevékenységnek gondolják, ami nem több, mint szükséges eszköz a valóban értékes végtermékek előállításához. Valójában azonban a lejegyzést végző gyakorló szakemberek számára a folyamat maga is rendkívüli lehetőségeket kínál. A lejegyző-nyelvész munkája közben az adatokkal való intenzív és „intim” kapcsolatával olyan tudást és érzékenységet fejleszthet ki, amely új elméleti megállapításokra és új kutatási irányokba új vizsgálati kérdések megfogalmazására sarkallja.

5. Összegzés. – A szociolingvisztikai terepmunka, a lejegyzés és a kódolás ismertetésekor célunk annak bemutatása volt, hogy a múlt század utolsó két évtizedétől egészen a 21. század első évtizedéig tartó nyelvi adatgyűjtés és -rögzítés milyen kutatói feladatokkal járt és hogy e munka eredményeként létrejött nyelvi korpusz miért minősíthető megbízható – az interjú keretének műfaji lehetőségeit messzemenően és rugalmasan kiaknázó, interakcionális vizsgálatokat lehetővé tevő – beszélt nyelvi forrásnak.

A BUSZI-2 tehát egy olyan magyar nyelvi beszédkorpusz, amely empirikus nyelvi adatok minőségbiztosított⁵² halmaza, ezért a szociolingvisztika széles spektrumában, különböző elméleti keretekben és módszerekkel vizsgálható abban az esetben

⁵⁰ Habár nemcsak a felvételek hosszúsága, hanem számos egyéb tényező befolyásolta a szükséges időráfordítást és munkamennyiséget, ám ezek objektív paraméterekkel nem voltak meghatározhatók, így karakterben volt mérve az irányított beszélgetések lejegyzése. Ez alapján a leghosszabb interjú 145266, a legrövidebb 21093 karakter volt, a különbség közel hétszeres.

⁵¹ Ezt az eredményt a BUSZI adminisztráció egy részét felügyelő Bankó Ágnes hirdette ki, aki alkalom adtán igyekezett színesíteni a lejegyzés részfeladatainak monotonitását – amit Áginak ezúton is hálásan köszönünk.

⁵² De semmiképpen sem tökéletes. Az interjú áttanulmányozása után találunk még a lejegyzésben, a második ellenőrzés után is helyesírási hibát, elütést (*kultúrált, pénztár- gépek, alúljárókba<n>, agresszív, igénybeveszi, mingig, végsősoron, kacsolat*), konvertálási hibát (*ő;*

is, ha a nyelvi változás folyamatának és a variabilitás kérdéseinek inkább nyelvi (pl. *van-e Budapesten zárt ë*⁵³) vagy inkább beszélői aspektusaira (pl. *ki milyen sztereotípiákban gondolkozik/beszél*⁵⁴) vagy magára a diskurzus folyamatára fókuszálunk.

Mivel az „irányított beszélgetések” az előre meghatározott, ám csak kisebb részben kötött formában megfogalmazott témák (társalgási modulok) és a felek bevezetett és különböző mértékben kidolgozott beszélői témáinak (vö. érintőleges témaváltás) hálózatából épülnek fel, a BUSZI-2 társalgási korpusza számos további, eltérő diskurzustípusokban, műfajokban és területeken végzett vizsgálatokkal való összehasonlító elemzésre is lehetőséget kínál. Az interjúkészítők egyéni stílusa és változatos stratégiái, másrészt e diskurzus társas interakcióként való elemzésére alkalmas lejegyzése és kódolása⁵⁵ azt is lehetővé teszi, hogy a BUSZI-2 interjúinak átirataira egy komplex, intertextuális szövegfolyam elemzési lehetőségeiként is tekinthessünk.

A BUSZI-2-nek a nyelvészeti elemzések mellett társadalmi, történeti, kulturális ismeretekben⁵⁶ gazdag adatbázisként az oktatásban is létjogosultsága van.

Hivatkozott irodalom

- Appadurai, Arjun szerk., 1986. *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bahtyin, Mihail 2002. *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Osiris, Budapest.
- Bangerter, Adrian–Clark, Herbert H. 2003. Navigating joint projects with dialogue. *Cognitive Science* 27: 195–225.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134/3: 298–321. * A jelen kötetben a 261–296. oldalon.

nagyobb, 3b0656 mint az; pénztárgéptő<l>). Ma valószínűleg az irányított beszélgetések kötelezően kódolandó moduljainak körét is több újjal árnyalhatnánk.

⁵³ Lásd Hattyár–Kontra–Vargha 2009.

⁵⁴ Vö. Gál 2016-os előadásával.

⁵⁵ Értékes további adatok származnak pl. a „kontextuális információk” jelölésének lehetőségéből és gyakorlatából, ahol a lejegyző-nyelvész rögzíthette azokat az információkat is, amelyek a fizikai és a diskurzusban megkonstruált kontextusban valamilyen szempontból relevánsnak vélt, még akkor is, ha ez észlelhető volt ugyan, de egy-egy ilyen momentumhoz a felek explicit metapragmatikai reflexiókat nem fűztek.

⁵⁶ A korpusz mint társadalmi adatbánya: két hónap alatt 30-40%-kal mentek föl az árak; legyen az bár egy napos ünnep *mint most november hetedikén; Lengyelországba<n> fölment a benzín, ■ de semmit nálunk nem közöl*nek*; a kenyér az tényleg valahol a magyarok számára borzasztóan alapvető; Én kaptam pé<l>dáu<l> háromezervalahány száz forintot.

- Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2012. Stílus – interakció – diskurzus: Szociolingvisztikai szempontok és a beszédalkalmazkodás-elmélet lehetőségei a stílus vizsgálatában. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes szerk., *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. Pp. 191–197.
- Bartha Csilla–Petteri Laihonen–Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 22/3: 13–28.
- Bauman, Richard–Briggs Charles L. 1990. Poetics and performance as critical perspectives on language and social life. *Annual Review of Anthropology* 19: 59–88.
- Bell, Allan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13: 145–204.
- Bell, Allan 2001. Back in style: reworking audience design. In: Eckert, Penelope–Rickford, John R. szerk., *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge University Press, Cambridge. Pp. 139–169.
- Bell, Allan–Sharma, Devyani–David Britain 2016. Labov in sociolinguistics: An introduction. *Journal of Sociolinguistics* 20.4: 399–408.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Budapest. http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/borbely/nyelvcseré_2001.pdf (2021-02-15)
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.
- Borbély Anna szerk., 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Nyelvtudományi Intézet, Budapest. http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/index.html (elektronikus pdf. kiadvány) (2020-12-18)
- Briggs, Charles L. 1986. *Learning how to ask: A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Briggs, Charles L. 1999. Interview. *Journal of Linguistic Anthropology* 9/1–2: 137–140.
- Bucholtz, Mary 2007. Variation in transcription. *Discourse Studies* 9/6: 784–808.
- Bucholtz, Mary–Hall, Kira 2005. Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7/4–5: 584–614.
- Chambers, Jack 2017. William Labov: An appreciation. *Annual Review of Linguistics* 3/1: 1–23.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csikszentmihályi, Mihály–Rochberg-Halton, Eugene 1981. *The meaning of things: Domestic symbols and the self*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Domonkosi Ágnes 2014. A stílus kérdése a szociolingvisztikában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Linguistica Hungarica* (2002-)/Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei Tomus XLI. 77–89. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/2804/1/77-89_Domonkosi.pdf (2021-01-13)
- Du Bois, John W. 1991. Transcription design principles for spoken discourse research. *Pragmatics* 1/1: 71–106.
- Eckert, Penelope–McConnell, Ginet 1995. Constructing meaning, constructing selves: Snapshots of language, gender and class from Belten High. In: Bucholtz, Mary–Hall, Kira szerk., *Gender articulated. Language and the socially constructed self*. Routledge, New York–London. Pp. 469–507.
- Eckert, Penelope–Wenger, Etienne 1994. *From school to work: An apprenticeship in institutional identity*. Working Papers on Learning and Identity, 1. Institute for Research on Learning, Palo Alto.

- Eitler Tamás 2008. Alkalmazkodás mint identitásjelölés munkahelyi gyakorlatközösségek nyelvhasználatában. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. Pp. 186–197.
- Fehérváry, Krisztina 2013. *Politics in color and concrete: Socialist materialities and the middle class in Hungary*. Indiana University Press, Bloomington.
- Ford, Cecilia E.–Thompson, Sandra A. 1996. Interactional units in conversation: Syntactic, intonational, and pragmatic resources for the management of turns. In: Schegloff, Emanuel A.–Thompson, Sandra A. szerk., *Interaction and grammar*. Cambridge University Press, Cambridge. Pp. 134–184.
- Gal, Susan 2016a. Labov in anthropology. *Journal of Sociolinguistics* 20/4: 453–463.
- Gál Zsuzsa (Susan Gal) 2016b. A nyelvi változás újabb mechanizmusai. MTA NYTI 2016. január 19. <https://www.youtube.com/watch?v=o48c321e6c4> (2020-10-11)
- Gal, Susan 2017. Qualia as value and knowledge: Histories of European porcelain. *Signs and Society* 5(S1): 128–153.
- Gardner-Chloros, Penelope 1991. *Language selection and switching in Strasbourg*. Oxford UP, Oxford.
- Gardner-Chloros, Penelope 1997. Code-switching: Language selection in three Strasbourg department stores. In: Coupland, Nikolas–Jaworski, Adam szerk., *Sociolinguistics. A reader and a coursebook*. Macmillan, London. Pp. 360–375.
- Giles, Howard–Taylor, Donald M.–Bourhis, Richard 1973. Towards a theory of interpersonal accommodation through speech: Some Canadian data. *Language in Society* 2: 177–192.
- Giles, Howard–Coupland, Justine–Coupland, Nikolas szerk., 1991. *Contexts of accommodation*. Cambridge University Press, Cambridge–New York–Melbourne.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gumperz, John J.–Berenz, Norine 2002. Transcribing conversational exchanges. In: Edwards, Jane A.–Lampert, Martin D. szerk., *Transcription and coding methods for language research*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Hillsdale, NJ. Pp. 91–121.
- Hall, Kira–Bucholtz, Mary szerk., 1995. *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. Routledge, New York.
- Hattyár Helga–Kontra Miklós–Vargha Fruzsina Sára 2009. Van-e Budapesten zárt? *Magyar Nyelv* 105: 453–468. http://epa.oszk.hu/00000/00032/00043/pdf/elonyelv_094.pdf (2020-12-18) * A jelen kötetben a 147–164. oldalon.
- Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemen is társalogni” – Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. In: Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. Pp. 223–261.
- Hámori Ágnes 2017. A nevetés mint háttércsatorna-jelzés, kontextualizációs utasítás és a perspektivizáció eszköze. Előadás. Elhangzott: Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban című konferencián. Szeged. 2017. ápr. 28. <http://ling.bibl.u-szeged.hu/pragmatika/images/konferencia/2017/ppt/HamoriA.pdf> (2020-12-28)
- Hámori Ágnes–Horváth Viktória 2019. Társalgás, beszélőváltás és diskurzusszerveződés új megközelítésben – fonetikai jellemzők és pragmatikai tényezők összefüggései magyar társalgásokban (pilot study). *Beszédkutatás* 2019. Pp. 134–153. <http://real.mtak.hu/93744/1/document4.pdf> (2020-12-15)

- Holecz Margit–Bartha Csilla–Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? – Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 28: 73–90.
- Horváth Vera–Reményi Andrea Ágnes 1990. Az ikes ragozásról. In: Balogh Lajos–Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. Pp. 9–19.
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hymes, Dell 1964. Introduction: toward ethnographies of communication. *American Anthropologist* 66/6: 1–34.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Jaffe, Alexandra M. szerk., 2009. *Stance: Sociolinguistic perspectives*. Oxford University Press, New York.
- Kegyesné Szekeres Erika 2006–2007. A társadalmi nem (gender) komponensei és nyelvi vetületei. *Publicationes Universitatis Miskolcensis* Tomus XI.: 55–68.
- Keszler Borbála 2009. Kérdés- és felelet típusok a spontán beszédben. In: Keszler Borbála–Tátrai Szilárd szerk., *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. Pp. 13–20.
- Kiesling, Scott F. 2009. Style as stance. Stance as the explanation for patterns of sociolinguistic variation. In: Jaffe, Alexandra M. szerk., *Stance: Sociolinguistic perspectives*. Oxford University Press, New York. Pp. 171–194.
- Kiparsky, Paul 2016. Labov, sound change, and phonological theory. *Journal of Sociolinguistics* 20: 464–488.
- Kontra Miklós 1987. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi kutatócsoport, 1987 július. Sokszorosított anyag, Budapest.
- Kontra Miklós 2018. A 90 éves William Labov, a társadalmilag reális nyelvészet megalkotója. *Magyar Nyelv* 114: 1–22.
- Kontra, Miklós–Váradi, Tamás 1997. *The Budapest Sociolinguistic Interview: Version 3*. (Working Papers in Hungarian Sociolinguistics Nr. 2, December 1997). Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Kontra Miklós–Borbély Anna 2010. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. Kiadta az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Kutatócsoportja, Budapest. <http://www.nytud.hu/buszi/index.html> (2020-10-12)
- Koven, Michèle 2014. Interviewing: Practice, ideology, genre, and intertextuality. *Annual Review of Anthropology* 43: 499–520.
- Labov, William. 1966. *The social stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics, Washington, DC.
- Labov, William 1972a. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Labov, William 1972b. Some principles of linguistic methodology. *Language in Society* 1/1: 97–120.
- Labov, William 1984. Field methods of the project on linguistic change and variation. In: Baugh, John–Sherzer, Joel szerk., *Language in use: Readings in sociolinguistics*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. Pp. 28–53.

- Labov, William 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* IV/4: 22–48.
- Labov, William–Waletzky, Joshua 1967. Narrative analysis: oral versions of personal experience. In: Helm, June szerk., *Essays on the verbal and visual arts*. University of Washington Press, Seattle és London. Pp. 12–19.
- Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd szerk., 2019. *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. ELTE Eötvös József Collegium. Budapest.
- Laczkó Mária 1990. Az igék feltételes mód egyes szám első személyű alakjának (én tudnék/tudnák) használata különböző társadalmi csoportokban. In: Balogh Lajos–Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. Pp. 20–31.
- Langman, Juliet 2002. Language and identity in a Hungarian minority dance group. In: Lanttyák István–Simon Szabolcs szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. Pp. 57–70.
- Lapadat, Judith C.–Lindsay, Anne C. 1999. Transcription in research and practice: From standardization of technique to interpretive positionings. *Qualitative Inquiry* 5/1: 64–86.
- László Éva Lilla 2011. Cézár konyak, Fa szappan és Levis: amikor ez jelezte a jólétet. *HVG* 2011 július 08. https://hvg.hu/kultura/20110708_vilagmarkak_coca_cola_levis_farmer (2020-12-15)
- McCormick, Kay M. 2001. Gender and language. In: Mesthrie, Rajend szerk., *Concise encyclopedia of sociolinguistics*. Elsevier, Amsterdam–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo. Pp. 336–345.
- Meyerhoff, Miriam 2006/2008. *Introducing sociolinguistics*. London–New York, Routledge.
- Ochs, Elinor 1979. Transcription as theory. In: Ochs, Elinor–Schieffelin, Bambi B. szerk., *Developmental pragmatics*. Academic Press, New York. Pp. 43–72.
- Reményi Andrea Ágnes 1989. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú kódolási rendszeréről. *Hungarológiai Közlemények* 21/3(80): 405–416. * A jelen kötetben a 70–82. oldalon.
- Reményi Andrea Ágnes 1991. Nyelv és társadalmi nem. *Replika* 45–46: 153–161.
- Rickford, John R.–Eckert, Penelope 2001. Introduction. In: Eckert, Penelope–Rickford, John R. szerk., 2001. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge University Press, Cambridge. Pp. 1–18.
- Sacks, Harvey–Schegloff, Emanuel A.–Jefferson, Gail 1974. A simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50: 696–735.
- Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse markers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schiffrin, Deborah 1994. *Approaches to discourse*. Blackwell, Oxford.
- Selting, Margret 2008. Interactional stylistics and style as a contextualization cue. In: Fix, Ulla–Gardt, Andreas–Knappe, Joachim szerk., *Rhetorik und Stilistik/Rhetoric and stylistics*. Halbband 1. De Gruyter, Berlin/New York. Pp. 1039–1053.
- Simon Gábor 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 108: 18–39.
- Tagliamonte, Sali A. 2016. *Making waves: the story of variationist sociolinguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 479–94.
- Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk., 2012. *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Váradi Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Pp. 339–359. * A jelen kötetben a 83–105. oldalon.

Yngve, V. H. 1970. On getting a word in edgewise. In: Campbell, M. A. et al. szerk., *Papers from the sixth regional meeting, Chicago Linguistic Society*. Chicago Linguistic Society, Chicago, IL. Pp. 567–578.